
JOAQUIM MARTÍ MESTRE

LA FORMACIÓ DEL PLURAL I LA SITUACIÓ DEL GÈNERE EN EL *CURIAL E GÜELFA* DINS DEL CONTEXT DEL SEGLE XV

1. Com és sabut, en català els mots masculins acabats en *-s* en singular, recrearen des de ben aviat un plural en *-es*, el qual es documenta des del segle XII. Aquests plurals devien tenir un origen analògic a partir dels mots amb *-e*, *-es* per al singular i el plural respectivament (cf. Bergh 1937: 4-6, 76-83; Moran 1997: 311-314). Per exemple, per analogia de *nostres arnés*, plural de *nostre arnés*, el mot amb radical en *-s* adoptaria també el plural *-es*: *nostres arneses*. D'aquesta manera, s'assolia la distinció formal entre el singular i el plural en aquests mots, evitant-ne el sincretisme, que podia resultar enutjós en la comunicació. Al mateix temps, dotant el plural d'una marca formal s'eludia la manca d'iconicitat resultant de la identitat formal entre la categoria semànticament marcada (el plural) i la no marcada (el singular), i es passava a una situació més natural de màxima iconicitat entre el singular i el plural, que passava ara a estar també marcat formalment (tipus *arneses*) per relació al singular (tipus *arnés*), amb un afix flexiu afegit que identifica de forma inequívoca el plural, derivant-lo fàcilment del singular. A més a més, el plural en *-es* contribuïa a regularitzar i estabilitzar el sistema nominal, d'acord amb la tendència romànica a diferenciar formalment entre singular i plural.

Ben aviat sorgiren les formes de plural en *-os*, documentades des del segle XIII, que primer entraren en competència amb els plurals masculins amb *-es* i després anaren substituïnt-los progressivament. Els primers exemples dels plurals masculins amb *-os* es documenten en mots amb una *ó* tònica, i és precisament en aquests mots on primerament s'estengueren. Per això, actualment es reconeix generalment que degueren originar-se en els mots que tenien una vocal labiovelar tònica (*ó*, *ú*) per assimilació de

la *e* de la desinència (tipus *amargoses* > *amargosos*) (cf. Badia 1981: 274-276; Coromines 1983: 312; Moran 1997: 315-320; Martí i Castell 2002: 55; Moll 2006: 168-169).

A poc a poc, per analogia, els plurals en *-os* s'estengueren a tots els mots masculins acabats en singular en [s], més enllà de les formes fonètiques originàries, i independentment del timbre de la vocal tònica. Aquesta extensió degué ser afavorida per la tendència a diferenciar formalment el gènere masculí del femení en el plural d'aquests mots (cf. Coromines 1983: 312; Veny 1993: 145; Martí i Castell 1981: 71; Martí i Castell 2002: 55), és a dir, com hem vist més amunt amb aquests mateixos mots però per relació al nombre, per tal d'evitar el sincretisme en l'expressió del gènere, i construir un paradigma més transparent. Segurament també hi va contribuir, com ha assenyalat Moran (1997: 324), la conveniència d'acabar amb el polimorfisme *-es / -os* per als plurals masculins, particularment en els adjectius (*orgullosos, franceses*), on, a més a més, una d'aquestes dues formes (*-es*) coincidí amb la desinència del femení. Així mateix, la diferència formal entre el masculí *-os* i el femení *-es* s'adequava millor a les característiques del sistema morfològic del gènere, d'acord amb la tendència del català a diferenciar formalment entre tots dos gèneres, i atorgava, per tant, una major estabilitat al paradigma.

S'han fet aportacions al procés de desplaçament dels plurals en *-es* pels corresponents en *-os*, fent referència tant al ritme cronològic del canvi com als factors hipotètics que hi pogueren estar implicats. Amb tot, encara resten per aclarir o per desenvolupar alguns punts.

Pel que fa a la datació del fenomen, Fouché (1924: 8) opinava que la terminació masculina *-es* desaparegué en els textos antics rossellonesos des de la segona meitat del segle XV, i en el seu lloc aparegué la terminació *-os*. Bergh (1937: 72) assenyalava que la desinència *-os* acabà per suplantar l'altra cap a la fi del segle XV. Faluba (1980: 183), després de treballar amb un grup de textos catalans dels segles XIII, XIV i XV,¹ afirma que «el procés de substitució de *-es* per *-os* arrenca com a mínim del segle XIII i no es compleix plenament sinó en els darrers decennis del segle XV», i afegeix «que *-os* tenia ja unes posicions prou sòlides cap al 1300, i que *-es* presentava encara una considerable vitalitat a mitjan segle XV». Veny (1993: 145) diu que el morfema de plural

1. En concret, té en compte la *Crònica* de Bernat Desclot (manuscrit de finals del XIII o principis del XIV), la *Crònica* de Jaume I (manuscrit acabat el 1343, a partir de l'estudi de Fahlin, 1944-1945), l'*Epistolari de Pere III* (1344-1366), l'*Scipió e Anibal* d'Antoni Canals (obra escrita cap al 1400, manuscrit del segle XV) i el *Curial e Güelfa* (obra que considera escrita entre 1443 i 1460).

masculí *-es* era el tractament més general al segle XIV. La majoria d'autors coincideixen a afirmar que el plural masculí en *-os* no es generalitzà fins al segle XV (cf. Bruguera 1991: 59; Rabella 1998: 207; Diéguez 2001: 106; Martí i Castell 2002: 55). Igualment, Moran (1997: 323), després d'observar els resultats de diversos estudis,² conclou que «les formes en *-os* ja eren majoritàries al segle XV», i que el procés «sembla ja consumat al començament del segle XVI».

Sobre els possibles factors implicats en el canvi, Faluba (1980: 183) parla d'un «procés força vacil·lant, a vegades fins i tot caòtic, influït segurament per factors geogràfics, estilístics i d'altres, el caràcter precís i la interacció dels quals no coneixem encara prou bé». Comparant els resultats de les desinències masculines *-es* i *-os* en el *Libre dels feyts* de Jaume I (manuscrit de 1343), en la *Crònica* de Bernat Desclot (manuscrit de cap al 1300) i en les cartes de Pere el Cerimoniós (1344-1366), observa un major percentatge dels plurals en *-os* en la *Crònica* de Desclot que en els altres dos textos, a pesar de ser fins i tot una mica anterior. A més a més, en la *Crònica* de Desclot els mots masculins amb *ó* tònica sempre adopten la desinència *-os*. En aquest sentit, Faluba considera el text del *Libre dels feyts* com a «menys espontani, més normalitzat» que el de Desclot, i creu que el seu copista té com a norma correcta el plural *-es*. A partir d'ací apunta la possibilitat d'una reacció, entrat el segle XIV, que comptaria amb el suport de la Cancelleria, contra la nova desinència *-os*, la qual va ser «admesa més generosament en textos anteriors (Desclot) o coetanis, però de caire més popular», i en aquest sentit cita el *Blanquerna* de Llull. Per la seua part, Ponsoda (1996: 199), a propòsit de la forma *presos* del *Llibre de Cort de Justícia* de Cocentaina, suggereix la possible influència de l'aragonés com a element que ajudés a accelerar aquests plurals en *-os*.

En el conjunt dels textos on aquest fenomen s'ha estudiat fins al moment, veiem que no se n'ha fet encara un seguiment prou detallat, amb un corpus suficientment representatiu i equilibrat de documents. La major part dels textos considerats pertanyen als segles XIII i XIV, mentre que s'han analitzat pocs documents del segle considerat com a final del procés (el XV). A més a més, en la selecció del corpus documental caldria no oblidar la possible influència de factors geogràfics i estilístics, a la qual es referia

2. En concret, té en compte el treball citat de Faluba (1980) i les dades aportades per Bruguera sobre la *Crònica* de Jaume I, per Veny (1993 [1971]) sobre un text lleidatà del segle XIV, per Miralles (1984) sobre un llibre de cort mallorquí d'el segle XIV, per Rabella (1998) sobre un procés criminal del mateix segle, per Colón (1987) sobre el *Libre del Consolat de Mar* (final del segle XIV) i per Farreny (1986) sobre uns processos de crims del segle XV.

Faluba, i incloure la variació en la tria dels documents. Caldria analitzar, així mateix, com veurem, la intervenció possible d'altres factors, com, per exemple, els contextos lingüístics dels mots afectats, o els diferents tipus de mots implicats.

Si tenim en compte els resultats coneguts a hores d'ara procedents dels estudis lingüístics, els plurals amb *-os* dels mots acabats en [s] en singular eren encara molt minoritaris al segle XIII, i apareixien aleshores sobretot, si bé no exclusivament, en mots amb una *ó* tònica (cf. Kniazzezh, Neugaard 1977: 15; Coromines 1983: 312; Ponsoda 1996: 198-199; Martí i Castell 1981: 70-71; Martí i Castell 2002: 55; Diéguez 2001: 106-107).³ Al segle XIV s'incrementa de forma notable el nombre d'ocurrències de la desinència *-os*, que s'estén analògicament i de forma habitual als mots amb vocals tòniques no velars. Si bé en aquesta centúria semblen predominar encara generalment els plurals en *-es* (cf. Faluba 1980; Veny 1993: 145), en alguns textos hom parla de «vacil·lació» o d'alternança entre els morfemes de plural masculí *-es* i *-os*, sense referir-se explícitament a predominis de l'un o de l'altre (cf. Miralles 1984: 199-200; Colón, Garcia 1987: 80-81), i en algun text pertanyent al registre col·loquial, com ocorre en un procés criminal barceloní dels anys 1374 a 1377, en la majoria de casos es troba el plural en *-os*, amb un sol exemple de la desinència *-es*, en el substantiu *meses* (cf. Rabella 1998: 207).

Sobre el segle XV, com ja hem dit, comptem amb un menor nombre d'estudis, però en tots aquests s'observa un predomini del plural en *-os*, amb una presència variable del morfema *-es*. Així, en uns processos de crims de Lleida els masculins acabats en *-s* afegeixen *-os* en el plural, tret del substantiu *meses / messes* (cf. Farreny 1986: 148). En l'*Scipió e Aníbal* d'Antoni Canals (obra escrita cap al 1400, ms. del segle XV) hi ha, segons el recompte de Faluba (1980: 185), 27 casos de *-es* i 36 de *-os*. Aquest autor

3. Així ocorre, en efecte, en les *Vides de sants* rosselloneses, en els *Usatges* de Barcelona, i en el *Llibre de contemplació en Déu* de Ramon Llull. Per la seua part, en els llibres de Cort de Justícia de Cocentaina (1269-1295) i de València (1279-1321), tot i que la major part dels plurals en *-os* es troben en mots amb la vocal tònica *ó*, s'hi documenten també alguns exemples amb les vocals tòniques *á*, *é*. En concret, en el *Llibre de Cort de Justícia* de Cocentaina en el mot *presos*, que hi conviu amb *preses*, i en el de València en *excessos* (a. 1321), *mesos* (substantiu) (a. 1316), *pedaços* (a. 1282) i *presos* (a. 1280, 1321), si bé algunes d'aquestes formes figuren en documents del segle XIV, i no del XIII. Curiosament en tots dos casos es tracta de documents valencians, on es troben elements lingüístics aragonesos, i en la major part de mots corresponen a formes aragoneses i castellanques també amb *-os*, a excepció del substantiu *mesos*, que, de fet, apareix en un text de principis del segle XIV. Recordem, en aquest sentit, la possibilitat, apuntada per Ponsoda (1996: 199), que la influència de l'aragonés ajudés a accelerar aquests plurals. Així mateix, en el manuscrit del *Llibre de les Costums de Tortosa* (1272), on hi ha «una certa vacil·lació entre *-es* i *-os*» en aquests mots, hom ha destacat la notable presència de castellanismes o aragonesismes (cf. Duarte 1991: 9, 20).

s'ocupa també de la situació del *Curial e Güelfa*, obra que situa cronològicament «entre 1443 i 1460». Abans fa referència al recompte anterior de Par (1928: 21-22), el qual hi va comptar 43 plurals masculins en *-os* i 20 en *-es*, amb unes quantitats, segons Faluba (1980: 180), «força incompletes». En la pràctica, Faluba localitza en aquest llibre, seguint l'edició d'Aramon i Serra (1930-1933), 167 casos de la desinència *-os* i 38 de *-es*.

Nosaltres hem tornat a fer un recompte dels plurals en *-es* i en *-os* del *Curial*, basant-nos ara en l'edició de Ferrando (2007), i hem arribat a uns resultats molt semblants als de Faluba, amb algunes lleus variacions. En concret, hi localitzem 193 casos dels plurals masculins en *-os* de mots acabats en *-s* en el singular, i 37 mots amb el plural en *-es*. Aquestes xifres en percentatges representen *-es*: 16,1%, i *-os*: 83,9%.⁴ Més detalladament, *-eses* (masc.) 28; *-erses* (masc.) 9. En els mots següents: *angleses* (162, 169, 176, 184, 191), *aragoneses* (171 [2], 172 [2], 175), *genoveses* (309, 321, 342), *franceses* (169, 176 [2], 177, 188, 191 [2], 192 [3], 234), *corteses* (164), *preses* (312), *diverses* (44, 202, 224, 232, 240, 262 [2], 279, 357), *arneses* (53, 117).

Pel que fa als plurals masculins en *-os* de mots acabats en *-s* en el singular, *-esos*, *-essos* 41; en els substantius *mesos* (83, 174, 209, 339), *arnesos* (106, 109, 126, 171), *envessos* (329), i en els adjectius i participis *empesos* (44, 50), *mesos* (48, 65, 208, 308, 309, 329, 339), *sotsmesos* (49), *presos* (50, 125, 130, 182, 276 [2], 305, 365, 382), *tramesos* (124, 125, 303, 343), *atesos* (143, 170, 356), *comesos* (282), *entesos* (348), *espessos* (358), *encesos* (113), *francesos* (188, 278); en *-ersos* 1: *versos* (289); en *-asos*, *-assos*, *-aços* 41, en els substantius *laços* / *llaços* (76 [2], 78, 95, 172, 200, 279), *braços* (82 [2], 124, 178, 197, 232, 233, 280, 282, 329 [3], 336, 337, 354, 362, 364, 376, 380, 381), *solaços* (47, 219), *pedaços* (369), *passos* (81, 171, 187, 207, 232, 262, 338, 354, 355), i en els adjectius i participis: *escassos* (364), *romasos* (49); en *-alsos*, *-alços* 7: *falsos* (68, 78, 129, 310 [2], 371), *descalços* (89); en *-osos*, *-ossos*, *-oços*, *-orsos*, *-olsos* 103, en els substantius: *corsos* (48, 118, 364 [3], 365 [3]), *polsos* (71, 82), *ossos* (79, 226, 310 [3], 311 [2], 328, 331, 335, 336, 369), *morsos* (231), *troços* (239, 270, 338), i en els adjectius i participis: *envejosos* (42, 47, 167, 231, 370, 371), *abdosos* (46, 68, 98, 101, 113, 114, 137, 157, 194, 196, 197, 205, 215 [2], 219, 232 [2], 236, 279, 312, 340, 354), *preciosos* (71, 73, 74, 86, 111, 118, 124, 204, 225, 241, 282, 373, 381, 382, 383,

4. La diferència respecte al recompte de Faluba es troba en els punts següents: Per error, en el recompte de Faluba figuren dos casos d'*amorosos* i dinou de *braços*, quan, en realitat, en el text n'hi ha quatre del primer i vint del segon. D'altra banda, no arrebega la forma *pedaços* (una ocurrència) ni el mot *abdosos* (22 aparicions). Finalment, seguint l'edició d'Aramon i Serra, compta tres casos d'*arnesos* i tres d'*arneses*, mentre que en l'edició de Ferrando (2007: 53, 106, 109, 117, 126) n'hi ha quatre d'*arnesos* i dos d'*arneses*.

384), *luminosos* (72, 376), *desijosos* (78), *amorosos* (83 [3], 371), *amargosos* (106), *valerosos* (112, 162, 231, 271), *poderosos* (114), *maravillosos* (177, 184, 354), *lagrimosos* (226, 369), *freturosos* (228), *dubtosos* (228), *pomposos* (230), *tempestuosos* (248, 307), *dolorosos* (257), *ociosos* (275), *fangosos* (292), *rossos* (302), *saborosos* (330), *cobejosos* (331), *fastijosos* (347), *gloriosos* (383), *dolços* (330), *superbiosos* (268).

En els mots següents es documenta només la desinència *-es*: *angleses* [5], *aragoneses* [5], *genoveses* [3], *corteses* [1], *diverses* [9]. En aquests alternen *-es* i *-os*: *arneses* [2] - *arnesos* [4], *franceses* [11] - *francesos* [2], *preses* [1] - *presos* [9]. Es comprova que en els gentilicis predomina *-es*, així com també en l'indefinit *diverses*. La majoria dels mots masculins amb *-es* són adjectius i participis (7 mots), amb un sol substantiu, *arneses*. D'altra banda, tots els plurals masculins en *-es* es troben en mots amb la vocal tònica *é*, cap no té una *ó* tònica. Els mots masculins amb *ó* tònica presenten tots en el plural el morfema *-os*. La situació del *Curial* mostra, doncs, ja un estat avançat en el procés d'extensió de la desinència *-os* en detriment de *-es*, la qual en aquesta novel·la només es conserva en els mots amb *é* tònica, segurament afavorida per la coincidència de timbre.

A continuació compararem els resultats del *Curial* amb altres textos del segle xv, basant-nos sobretot en el material informatitzat del CICA, i tenint en compte també alguns altres textos. D'aquesta manera tractem de cobrir el dèficit de textos del segle xv considerats fins ara en l'estudi dels plurals en *-es* i en *-os*, precisament en el segle en què aquests darrers acaben per desplaçar els primers, i així poder conèixer millor la seua evolució en aquesta centúria. Tractarem de confirmar si al llarg del segle xv s'observen diferències significatives en la distribució de *-es* i *-os* derivades de la diferent datació dels documents, dels diferents textos, dels distints contextos lingüístics i dels diferents mots. Intentarem, així, comprovar si, a través d'aquest corpus documental, es poden observar alguns factors que condicionen la distribució dels plurals *-es* i *-os* al segle xv. En aquest sentit resulta útil disposar d'un corpus informatitzat de textos, si bé cal comptar també amb els desequilibris en la procedència geogràfica dels textos, que s'hauran de tractar de solventar en un futur. Fruit de la tasca comparativa, veurem si és possible ubicar cronològicament el *Curial* tenint en compte la distribució d'aquestes terminacions nominals.

Comencem per la situació en els textos de la primera meitat del segle xv en el CICA.⁵ En una carta de 1402 de l'*Epistolari de la València medieval I* apareix el plural arcaïtzant *caffiçs*, amb una *-s* merament gràfica: «cent ·LX· cabaçes de forment, que són ·XL· *caffiçs* de nostra mesura». Hi ha també un possible cas de *cors* 'cossos' en el *Tractat de confessió* d'Antoni Canals (original 1413, còpia 1420): «e lexant la vestidura dels *cors* corruptible», però resulta anòmala per la manca de concordança de l'adjectiu, *corruptible*, i no l'esperable *corruptibles*, la qual cosa fa pensar si no serà una errada per «del cors corruptible», si bé l'errada també podria afectar l'adjectiu, o bé interpretar-se *corruptible* com a complement de *vestidura*. Finalment, en *La flor de les històries d'Orient* (original 1380-1399, còpia 1400-1424) apareix quatre vegades el mot *terçs*, però en singular, conseqüència segurament del caràcter arcaic d'aquest tipus de plural a principis del segle xv: «Lo *terçs* manament», «les donà al *terçs*», «lo *terçs* fill de Hoccotan», «après del *terçs* jorn».

Quant als plurals masculins en *-es* (*-ses* / *-ces*), en total comptem 265 casos en els textos de la primera meitat del segle xv del CICA, amb la distribució següent:

1) Amb la vocal tònica *é* (*-eses*, *-esses*, *-erses*): 220 (83 en oriental, 106 en valencià, 31 sense localització certa). D'aquests casos, 29 corresponen al substantiu *meses*, 8 a *arneses*, 3 a *entrameses*, 1 a *paveses*, 4 a *interesses*, 1 a *processes*, i la resta a adjectius i participis.

2) Amb la vocal tònica *á* (*-ases*, *-aces*, *-alses*): 23 (oriental, 13; valencià, 9; desconegut o incert, 1).

3) Amb la vocal tònica *í* (*-isses*, *-ices*): 2 (oriental, 1; valencià, 1).

4) Amb la vocal tònica *ó* (*-oses*, *-olces*): 19 (oriental, 3; valencià, 14; desconegut o incert, 2).

5) Amb la vocal tònica *ú*: 1 (valencià).

Observem el predomini evident dels mots amb la vocal tònica *é*, la qual devia afavorir, per la seua semblança de timbre, la *e* de la desinència *-es*. Fixem-nos que en

5. Hem cregut convenient no tenir en compte en aquesta ocasió el *Regiment de sanitat a Jaume II* d'Arnau de Vilanova, perquè, tot i tractar-se d'una còpia de la primera meitat del segle xv, l'original està datat a principis del segle xiv (1305-1310). D'altra banda, preferim incloure l'anònim *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet* entre els textos d'origen desconegut o incert, a pesar que en el CICA figure com a valencià, ja que compta amb una sèrie de singularitats lingüístiques que no solen ser habituals en els textos valencians de l'època. Així mateix, incloem els *Sermons* de sant Vicent Ferrer entre els textos valencians, donat l'origen de l'autor i la presència de nombrosos mots i expressions valencians (cf. Schib 1977).

aquest cas, amb la vocal tònica *é*, a pesar del predomini general del plural masculí *-os* sobre el corresponent en *-es*, els números s'hi aproximen bastant: 256 casos del plural en *-os* (53,7%) i 220 del plural en *-es* (45,2%) en el conjunt dels textos del CICA de la primera meitat del segle XV, limitant-nos als mots amb la vocal tònica *é*.

Així mateix, cal parar esment en els escassos mots masculins amb vocal velar tònica que mantenen el plural en *-es*. A més a més, aquests mots pertanyen al primer quart del segle XV, i es troben en obres d'un registre culte. En l'*Epistolari de Ferran I d'Antequera* (1413-1416): *profitoses*, *sospitoses*, *superbioses*; en l'*Epistolari de la València medieval*: *pomposes* (a. 1420), *profitoses* (a. 1423), *religioses* (a. 1424), *relegioses* (a. 1403), *envejoses* (a. 1402), *affectuoses* (9 ocurrencies) (a. 1400-1405), *repulses* (a. 1421), i en el *Tractat de confessió* d'Antoni Canals (original 1413, còpia 1420): *amargoses*. A aquests cal afegir l'adjectiu *dolces* del *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet*, text de data incerta.⁶ Igualment, cal tenir en compte els contextos on es troben aquestes formes, els quals segurament afavorien la desinència *-es*, a pesar de la *ó* tònica: especialment en contacte o pròxims a substantius o adjectius acabats en *-e* àtona en singular, que formen el plural en *-es*, i amb els quals concorden, com també amb l'article *els*, o fins i tot pròxims a mots femenins en *-a* final que formen també el plural en *-es*, o a mots masculins amb el plural en *-es*, encara que no hi mantinguen una relació sintàctica directa, així com a la desinència verbal *-en*, a altres mots amb una *é* tònica o precedits d'una preposició amb la vocal *e* (*per*) o de la conjunció *e*:

«Yo·ls hé dita vostra intenció e·lls finalment recusen e donen per *sospitoses* tots los quatre jutges»; «posant lo fre en la boca *dels superbioses*»; «car los metges dien que·ls melons acostumar·los [?], me són molt *profitoses*»; «E com nosaltres sobre açò·ns congoxàssem, però sens algun nostre moviment, mas ab suavetat e ab paraules gracioses, micer Pere de Falchs, ab sa trompa e audàcia acostumada e ab los pits inflats, ab sos gests e comports *pomposes*»; «Havets vist, molt *religioses* freres, servidors elets de Déu e nostres cars amichs»; «Molt plaquen a Déu e mitiguen la furor d'Aquell oracions de devots e honests *relegioses*»; «No ha paregut de vostra saviea suspirar a tals coses, que saben a trencament de pau e bona amistança. Però entenem siats stat decebut per dita d'*envejoses* qui us han donat a entendre les dites coses ésser de juheus o neòphits»; «On, senyora molt virtuosa, com açò redunde en gran decorament e honorificència de aquesta ciutat e regne, e no sapiam veure que de nostra nació dejen ésser *repulses* de

6. Es conserva en un manuscrit de mitjan segle XV (cf. Ysern 2004: 148).

tal benefici, pus confluexen en aquell axí en gran habundància, e, per ventura, major que d'altres parts, e fer lo contrari parria fos secció de vostres naturals e sotsmeses», «vostres *affectuose*s servidors»; «vostres *affectuose*s e agradables servidors»; «vostres humils e *affectuose*s vassalls»; «vostres humils vassalls e *affectuose*s servidors»; «vostres humils e *affectuose*s servidors»; «de vostres *amargoses* sentiments»; «En los quals arbres staven diverses naturees d'aucells, que cantaven cants molt *dolçes* e plaents»; «los quals hi han trets e trahen los molts avers que ací-s leven e los que y vénen de les partides d'Espanya, e n'í porten de altres parts, necessaris e *profitoses* als de ponent, a què no darien recapte los mercaders nostrats».

La distribució dels plurals en *-os* és la següent:

1) Amb la vocal tònica *é* (*-esos, -essos, -ersos, -erssos*): 256 (oriental, 128; valencià, 98; origen incert o desconegut, 30).

2) Amb la vocal tònica *á* (*-asos, -assos, -aços, -ansos*): 89 (oriental, 32, valencià, 30, incert i desconegut, 27).

3) Amb la vocal tònica *í* (*-isos, -issos, -iços*): 8 (oriental, 4, valencià, 3, incert o desconegut, 1).

4) Amb la vocal tònica *ó* (*-osos, -ossos, -oços, -orsos, -orços, -olços*): 264 (oriental, 75, valencià, 87; desconegut o incert, 102).

5) Amb la vocal tònica *ú* (*-usos, -ussos*): 21 (oriental, 7; valencià, 9; incert o desconegut, 5).

S'observa, doncs, un predomini prou evident dels plurals en *-os* (70,6%) en la primera meitat del segle xv, segons els textos del CICA. Aquests plurals, a més a més, es troben en mots amb qualsevol vocal tònica, i amb totes les vocals tòniques predominen ja sobre les formes amb *-es*. Amb tot, els plurals en *-es* encara mantenen, en el conjunt dels textos, uns percentatges relativament importants (29,3%), majors que en el *Curial* (16,1%).

En els textos de la segona meitat del segle xv del CICA es documenten 117 casos de plurals en *-es* en els mots masculins acabats en *-s* en el singular, tots amb la vocal tònica *é* (*-eses, -esses, -erses*) (48 en oriental, i 69 en valencià). Es tracta sobretot de gentilicis (52 casos), del substantiu *meses* (*messes*) (40 casos) i dels adjectius *diverses* (vuit casos) i *universes* (dotze casos). En concret, són: *aragoneses* (3), *biarneses* (3), *franceses* (22), *genoveses* (11), *genovesses* (3), *jenoveses* (2), *jenovesses* (1), *barceloneses* (5), *admeses* (1), *meses* (part.) (2), *preses* (4), *sahoneses* (1), *cartagineses* (1), *diverses* (8), *universes* (12), *meses* (subst.) (37), *messes* (subst.) (3), *interesses* (2). Es confirma com els mots amb la

vocal tònica *é* són els que millor mantingueren la desinència de plural masculí en *-es*, gràcies a la coincidència de timbre.

Amb altres vocals accentuades, en els documents de la segona meitat del segle xv presents en el CICA ja no es troba el plural masculí en *-es* en aquests mots, sinó sempre *-os*. El cas de *feroces* que apareix en el *Tirant i fferoces* en l'*Spill* de Jaume Roig, corresponen al plural del cultisme antic *feroce* (cf. *DECat*, III, 970; *DCVB*).⁷ El plural *sequaces* documentat en els *Capítols de greuges de la ciutat d'Oriola* (1455) també podria correspondre al singular *sequace*,⁸ que apareix en el mateix text: «pochs dies ha passats que Jacme Terrés, fill de Jacme Terrés, habitador de la dita ciutat de Oriola, *sequace*, familiar e comensal del dit don Loís» (CICA), el qual deu explicar-se com un llatanisme (del llatí *SEQUAX*, *-ACIS*). De fet, en les *Lletres reials a la ciutat de Girona* es documenta el plural en *-os*, *secasos* (1484) (CICA), que ja figurava en Bernat Metge (*secaços*) (*DECat*, VII, 745).

De manera que a la segona meitat del segle xv en els textos del CICA els plurals masculins en *-es*, els quals apareixen ara només en vocables amb la vocal tònica *é*, representen un 6,5% (117 casos), i els corresponents en *-os* un 93,5% (1680 casos). Si tenim en compte només el context vocàlic tònic on figuren els mots amb *-es*, és a dir, els mots amb la vocal tònica *é*, aleshores els plurals en *-os* representen un percentatge del 86% (721 casos), enfront del 14% dels formats amb *-es*. Siga com siga, s'observa un increment percentual molt notable dels plurals en *-os* a la segona meitat del segle xv, en detriment de les formes amb *-es*, les quals, a més a més, es limiten al seu context fonètic més favorable: els mots amb la vocal tònica *é*.

Els percentatges varien segons els textos, tant a la primera com a la segona meitat del segle xv. En aquesta variació és pertinent el factor cronològic, de manera que els textos més primerencs solen presentar més casos del morfema de plural masculí *-es*, superiors a la mitjana del conjunt dels textos, i els més tardans, un índex més baix, encara que hi ha excepcions. En la primera meitat de la centúria segueixen aquesta tendència l'*Epistolari de Ferran I d'Antequera* (a. 1413-1416): *-os* 57,1%, *-es* 42,9% i *El cavaller i l'alcajota* (a. 1410): *-os* 65,2%, *-es* 34,8%. En les cartes del segle xv del primer volum de l'*Epistolari de la València medieval* (a. 1400-1412) fins i tot predominen

7. És el cas també de les proses mitològiques de Roís de Corella, on juntament amb *feroces* es troba el singular *feroce* (cf. Martos 2001: 210, 230, 253).

8. No figura al *DCVB* ni al *DECat*.

àmpliament els plurals en *-es* (83,9%) sobre els plurals en *-os* (16,1%), mentre que en el segon volum del mateix *Epistolari* (1412-1449) s'inverteixen els termes de la proporció, si bé el percentatge de *-es* continua essent important: *-os* 62%, *-es* 37,9%, superior a la mitjana. Així mateix, en les *Lletres reials a la ciutat de Girona* de 1406 a 1424 els percentatges són del 50% per a *-es* i per a *-os* (però tan sols amb un exemple de cadascun), i en les del període següent (1425-1449), *-os* representa ja el 100% del total. Es troben els percentatges en unes xifres pròximes a la mitjana, si bé una mica inferiors, en dos textos de la dècada dels quaranta, la qual cosa es pot explicar pel seu caràcter més tardà: el *Regiment dels oficis de la insigne vil·la de Algezira* (a. 1446): *-os* 78,1%, *-es* 21,9%, i el *Llibre de Cort de Justícia de València* (a. 1441-1442): *-os* 72,7%, *-es* 27,2%. Es mantenen en unes xifres pròximes a la mitjana el *Tractat de confessió* d'Antoni Canals (original 1413, còpia 1420): *-os* 76,3%, *-es* 23,6%, i el text breu de la part de la *Doctrina pueril* de Lull corresponent a la còpia de 1390-1410: *-os* 80%, *-es* 20%.

Els percentatges de la desinència *-es* són sensiblement inferiors a la mitjana, sense superar el 10%, en: *La flor de les històries d'Orient* (original 1380-1399, còpia 1400-1424): *-os* 91,6%, *-es* 8,3%; els *Aforismes* d'Hipòcrates (principis segle xv): *-os* 95%, *-es* 5%; el *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet* (còpia 1450?): *-os* 90%, *-es* 10%, i els *Sermons* de sant Vicent Ferrer (vol. iv) (original 1410-1415, còpia 1445-1449): *-os* 91,6%, *-es* 8,3%. Fins i tot en alguns textos relativament breus només es troba la desinència *-os*: *Les corts de Jerusalem* (a. 1388-1413), el *Llibre de Sent Soví* (còpia 1400-1424), i en el més extens *Memorial del pecador remut* de Felip de Malla (vol. i) (original 1420-1430, còpia 1425-1449). En alguns d'aquests textos potser cal comptar amb el seu caire més popular, com pot ser el cas, entre altres, dels *Sermons* vicentins, del *Recull d'exemples i miracles* o dels *Aforismes*, però no sempre és així, com ocorre en l'obra de Felip de Malla, o, ja fora del CICA, en uns pergamins de privilegis de la ciutat de Balaguer (1407-1458), on només comptem quatre casos del plural en *-es* (10%), tots en un mateix document de 1419 (*compreses, excesses, processses*), i 36 del morfema *-os* (90%) (cf. Domingo 1997: 186-188).

Si tenim en compte la procedència dialectal dels textos del CICA de la primera meitat del segle xv, se'n pot apreciar alguna diferència, si bé no massa marcada i amb poca seguretat de reflectir una tendència real. En efecte, en els textos valencians els percentatges de *-es* són una mica majors que en els orientals (vuit punts percentuals). És a dir, oriental: *-es* 100, 28,9%; *-os* 246, 71,1%, i valencià: *-es* 131, 36,6%; *-os* 227, 63,4%. A més, com hem vist, en català oriental hi ha alguns textos on el plural en *-os* representa el 100% dels casos, cosa que no ocorre en els documents valencians analitzats.

En els textos de la segona meitat del segle xv del CICA el major percentatge de la terminació del plural masculí *-es* correspon al *Sumari d'Espanya* (1475-1499), amb un 27,4%, i a l'*Epistolari de la València medieval*, amb un 25,8%. En el segon text la gran majoria de mots amb aquesta desinència es localitzen entre 1450 i 1464, amb un sol cas posterior (*universes* a. 1471). En la resta de textos el percentatge baixa considerablement. Així, en les *Cartes triades dels Borja* (1493-1494) *-es* representa un 12%, amb només tres ocurrencies (el gentilici *franceses* i el substantiu *meses*), en el *Manual de Consells de Gandia* (1485-1500): *-es* 10,5% (bàsicament en el substantiu *meses*), en el *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència* (1490): *-es* 8,3%, amb un sol cas (el substantiu *meses*); en l'*Spill* de Jaume Roig: *-es* 3,5%, amb dos casos del substantiu *meses*; en el *Tirant lo Blanc* només es documenten amb *-es* els gentilicis *cartagineses* i *franceses*, i en les *Lletres reials a la ciutat de Girona* es troba tan sols el mot *diverses* en una carta de 1459. En la resta de textos del CICA de la segona meitat del segle xv ja només figura la terminació de plural *-os*, com també en un *Epistolari del segle xv* on es recullen cartes privades (cf. Martorell 1926), en documentació referent a l'Estudi General de Lleida (cf. Lladonosa 1970) i en l'*Speculum prioris* (1483) (cf. Altisent 1925). En el *Capbreu del vescomtat de Castellbò* (1493-1494) només recollim amb la desinència masculina *-es* dos mots (*los contumaces*, *los dits mases*) (cf. Baraut 1982), on a més a més el primer és un cultisme on la terminació amb *e* podria estar afavorida pel llatí *CONTUMACE*. Igualment, en les proses mitològiques de Roís de Corella només es documenta amb *-es* el substantiu *meses*,⁹ a més del cultisme *audaces* (cf. Martos 2001: 211-212, 261), on, a l'igual que en *sequaces* i *feroces*, vists més amunt, hi ha segurament influència llatina. En el *Dietari* de Jaume Safont, la major part corresponent a la segona meitat del segle xv, apareixen alguns casos minoritaris de *-es*, tots en mots amb la vocal tònica *é* (cf. Sans i Travé, 1992). En la *Vita Christi* d'Isabel de Villena (1497) es documenta un sol cas de la terminació masculina *-es*, en el mot *piadoses*, on aquesta desinència podria estar afavorida per la terminació anàloga del femení *les làgrimes*, que apareix en el context immediat: «los piadoses apòstols ab les làgrimes per la cara» (cf. Alemany *et alii*, 1996).

Així, doncs, es confirma el descens considerable de la desinència de plural masculí *-es* a la segona meitat del segle xv, per relació als anys anteriors, descens més

9. «sis *meses* ya passaven que entre l'estat dels dos reys la victòria, ab duptoses ales, egualment volava» (261), on podem comprovar la proximitat contextual a altres mots amb el plural *-es* i amb la desinència verbal *-en*.

acusat en els textos més tardans. A més, es comprova com en molts documents *-os* representa el 100% o s'hi aproxima molt. Pel que fa a les hipotètiques diferències dialectals que s'apuntaven en els documents consultats de la primera meitat del segle xv, no podem confirmar-les ara, car el descens de la terminació *-es* afecta igualment els textos orientals com els nord-occidentals i els valencians.¹⁰ Així mateix, com ja hem dit, es redueix la varietat de mots diferents que adopten la terminació *-es*, la qual es concentra sobretot en els gentilicis, en el substantiu *meses*, en l'adjectiu *universes* (molt localitzat en determinats textos administratius) i en l'indefinit *diverses*, segurament per tradició.¹¹

En els textos de la primera meitat del segle xv del CICA es trobaven encara diversos mots masculins en els quals predominaven els plurals en *-es* sobre els equivalents en *-os*: *aragoneses* (2) - *aragonesos* (0), *genoveses* / *jenoveses* (17) - *genovesos* / *jenovesos* (12), *arneses* (8) - *arnesos* (4), *diverses* (47) - *diversos* (16), *meses* (subst.) (30) - *mesos* / *messos* (16), *sotsmeses* / *sotsmesses* / *sotmeses* (33) - *sotsmesos* (9), *ateses* / *atteses* (3) - *atesos* (1), *seneses* (gentilici) (2) - *senesos* (0), *jaqueses* (gentilici) (2) - *jaquesos* (0), *entrameses* (3) - *entramesos* (1), *interesses* (4) - *interessos* (1), *expresses* (1) - *expressos* (0). En algunes d'aquestes veus, fins i tot, el predomini de les formes en *-es* és numèricament important, com és el cas de *diverses*, de *sotsmeses* (*sotmeses*) i del substantiu *meses*. En *admeses* (8) - *admesos* (8) estan igualades les xifres. En altres veus, tot i ser més nombrosos els exemples dels plurals en *-os*, també tenen una presència significativa les formes en *-es*: *preses* (22) - *presos* (57), *compreses* (2) - *compresos* (3), *remeses* (2) - *remesos* (3), *trameses* (13) - *tramesos* (18), *remeses* (2) - *remesos* (3), *meses* (participi) (9) - *mesos* (25). Fixem-nos que entre aquests mots masculins amb el plural en *-es* trobem la majoria dels mots que en el *Curial* formen, així mateix, el plural en *-es*.

En canvi, a la segona meitat del segle xv són ja molt excepcionals els mots en els quals predominen els plurals en *-es*, que generalment es veuen superats pels corresponents en *-os*: *aragoneses* (3) - *aragonesos* (18), *genoveses* / *jenoveses* / *genovesses* / *jenovesses* (17) - *genovesos* (58), *biarneses* (3) - *biarnesos* (5), *franceses* (22) - *francesos* (26), *admeses*

10. I fins i tot un text oriental del darrer quart del segle xv, el *Sumari d'Espanya*, és el que presenta un percentatge més elevat de la desinència *-es*, contràriament al que s'observava generalment en els textos orientals de la primera meitat del xv.

11. Rabella (1998: 207) ja assenyalava, a propòsit del substantiu *meses*, l'únic plural masculí en *-es* d'un procés criminal barceloní del segle xiv i d'uns textos processals lleidatans del segle xv, que aquesta forma « devia posseir una tradició d'ús destacable ». Això en devia afavorir un manteniment més prolongat en els textos.

(1) - *admesos* (151), *meses* / *messes* (subst.) (40) - *mesos* (64), *meses* (part.) (2) - *mesos* (14), *preses* (part.) (4) - *presos* (95), *diverses* (8) - *diversos* (32). Aquest predomini només s'observa en alguns gentilicis poc freqüents: *sahoneses* (1) - *sahonesos* (0), *cartagineses* (1) - *cartaginesos* (0), en el substantiu *interesses* (2) - *interessos* (1), i en l'adjectiu *universes* (12) - *universos* (0).

A més a més, en molts casos els contextos sintàctics on apareixen aquests mots deuen afavorir la terminació *-es*, pròxims a altres substantius i adjectius acabats en *-es* en plural, a la desinència verbal *-en*, o a altres mots amb *e* tònica, en contacte amb l'article *els*, les preposicions *de* i *per* o la conjunció *e*: «per tenir-hi hòmens d'estat catalans e *aragoneses* fels a la casa d'Aragó», «lo dit En Guillem Ramon tramès per los missatgers *aragoneses*», «e no trobaren les fustes dels *genoveses*», «E perquè aquells vos sien *admeses*», «féu portar Cipió les spies dels *cartagineses* per la ost dels romans», «protestant de tots dans, damnatges, *interesses* e messions», «se serien ajustats ensemps e departidament per *diverses* lochs de la dita ciutat», «Tenia moltes cobles de *diverses* insturments», «Recorda-ns per *diverses* letres e en *diverses* temps haver scrit». El substantiu *meses* va molt sovint precedit dels numerals *quatre* i *tres*; l'adjectiu *universes* es troba generalment en la fórmula administrativa «Als molt honorables *universes* e sengles oficials», precedit i seguit de mots amb la terminació plural *-es*. El participi *preses* es refereix tant a un substantiu masculí com a un de femení, que resten representats en el morfema de plural invariable *-es*: «vullau proveyr e servir manera que la dita *cadena* e *picher* sien de continent *preses* de poder del dit Pero Gonçalvez, o de altra qualsevol persona en poder de la qual seran trobats».

El sincretisme de gènere entre el masculí i el femení en els plurals en *-es* dels mots acabats en singular en [s] durant molt de temps no degué ser un problema massa greu per a l'estabilitat del sistema, ja que la possible ambigüitat podia solucionar-se pel context. Pensem, per exemple, en el plural dels adjectius acabats en *-e* àtona en singular, que és el mateix (*-es*) per a tots dos gèneres (*altres*, *amples*, *vostres*, *abstractes*, etc.). Així, el plural en *-es* que ara ens ocupa va poder mantenir-se durant un temps important, a pesar de la competència, almenys des del segle XIII, dels plurals en *-os*. A més a més, veiem que en èpoques tardanes, com era el segle XV, on ja predominava la desinència *-os*, els plurals en *-es* fins i tot eren més freqüent en els adjectius i participis que en els substantius, encara que això possiblement es devia només a la major freqüència i varietat dels adjectius i participis, i més encara dels que tenen una *é* tònica, respecte als substantius.

Ara bé, alguns contextos lingüístics, com els que hem anat veient, amb la terminació plural *-es* o amb una *e*, devien afavorir els plurals invariables en *-es* dels mots masculins acabats en [s]. Possiblement resultava més còmode per a l'emissor l'ús dels participis i adjectius plurals en *-es* quan aquests, en una enumeració, es referien tant a substantius masculins com a femenins, ja que d'aquesta manera restaven representats els dos gèneres en el morfema de plural invariable *-es*. Vegem, per exemple, aquests dos fragments del segle xv procedents de l'*Epistolari de la València Medieval*: «e qualsevol coses, mercaderies e havers que d'aquells haja *preses*» (I, p. 67), «*atteses* los gests, comports e paraules dels damunt dits» (II, p. 85), i aquest altre del *Curial*: «car molts llaços t'e parats e en *diverses* lochs e maneres» (Ferrando 2007: 279). També devia afavorir la desinència de plural *-es*, com hem vist, la semblança formal amb els plurals femenins en *-es* presents en la mateixa oració, com ocorre en el fragment següent, de principis del segle xv: «ans tots *processes*, *scriptures*, per la dita rahó sien fetes faedores, sien cancellats e cancellades, irrites, vanes e nulles» (a. 1419) (Domingo 1997: 188), o amb altres mots amb el gènere invariable en plural del context oracional, com els plurals dels adjectius i substantius terminats en *-e* àtona singular, més encara quan concorden sintàcticament, com veiem en els següents passatges del *Curial*: «e per part de tots los altres, *franceses* e altres gents» (Ferrando 2007: 169), «escrits en molts autèntichs e grans llibres per *diverses*, grans e molt solemnes doctors» (240), i en les expressions *nostres sotsmeses* i *vostres sotsmeses*, aplicades a un referent masculí, que es troben en diversos passatges de l'*Epistolari de la València medieval* i de l'*Epistolari de Ferran I d'Antequera* (cf. CICA). De fet, hem comprovat que entre els exemples més tardans de la terminació masculina *-es*, i sobretot en els pocs mots masculins amb vocal velar tònica que la mantenen al segle xv, abunda la proximitat sintàctica a la terminació nominal *-es* o la verbal *-en*, a una *e* tònica en mots pròxims, i la precedència immediata de les partícules *de*, *dels*, *per*, *els* i *e*.

Des de la psicologia del parlant la presència d'una mateixa desinència per al masculí i per al femení plural (*-es*) no representaria cap problema de producció, sinó que, al contrari, suposaria una situació d'economia lingüística. Amb tot, a la llarga els plurals masculins en *-es* dels mots acabats en [s] en singular acabaren essent substituïts pels corresponents en *-os*, amb l'extensió analògica d'aquesta desinència, ja que aquest sincretisme sí, com hem dit, no perjudicava el parlant, sí que actuava de forma negativa sobre l'oient.

Si relacionem els percentatges de les terminacions masculines de plural *-es* i *-os* dels mots acabats en [s] en singular del *Curial* amb els dels textos reunits en el

CICA, trobem que aquesta novel·la (-es 16,1%) presenta uns percentatges més o menys equidistants entre les mitjanes dels textos de la primera meitat del xv (-es 29,3%) i de la segona meitat (-es 6,5%). Això contribuiria, doncs, a datar-la, com generalment s'ha fet, cap a mitjan segle xv. Segurament cal descartar el primer quart del segle xv, que és quan apareixen els percentatges més elevats de -es de la centúria, i quan aquest plural es pot trobar també en mots amb una vocal velar tònica, cosa que no ocorre en el *Curial*. Amb tot, cal tenir en compte, com ja hem vist, que s'observen variacions importants en aquests percentatges entre els textos del segle xv, que no estan sempre condicionades per factors cronològics, si bé s'hi pot apreciar, en línies generals, una línia decreixent en l'ús de la terminació -es. En aquest sentit, i per relació al *Curial*, hi ha vuit textos del CICA de la primera meitat de la centúria que tenen uns percentatges de -es superiors a aquesta novel·la, mentre que de la segona meitat del segle xv només n'hi ha dos. Finalment, si tenim en compte només els noms amb una é tònica, els percentatges de les desinències -es (46,8%) i -os (53,1%) del *Curial* pràcticament coincideixen amb la mitjana dels textos de la primera meitat del segle xv (-es 46,2%, -os 53,7%), i difereixen notablement dels situats a la segona meitat (-es 14%, -os 86%).

2. Els substantius i adjectius masculins acabats en singular en [ʃ] formaren primerament el plural simplement afegint una -s [ʃs], gràficament -xs (tipus *peixs*), i amb dissimilació del tret fricatiu de la consonant -is (tipus *peis*). També adoptaren els plurals analògics en -xes (tipus *peixes*, *mateixes*) (cf. Coromines, 1983: 312-313; Moran, 1997: 313). Les formes amb la terminació -xes es documenten des del segle XIII (cf. Bergh 1937: 44; *DECat*, vi, 375; Ponsoda 1996: 198), si bé, segons Coromines (1983: 312), les formes més normals en català antic foren les en -xs o en -is. Aquestes són, de fet, les úniques que es documenten en textos dels segles XIII i XIV com el *Regiment de preservació de pestilència* (Veny 1993: 145), el *Llibre dels fets* de Jaume I (Bruguera 1991: 60), i el *Llibre de Cort de Justícia* de València (Diéguez 2001: 107).¹²

Pel que fa a la terminació -xos, Coromines (1983: 312-313) es limita a dir que aquests plurals «són més moderns». Moran (1997: 323, 326) afirma, a partir del testimoni de la *Gramàtica* de Ballot, que les formes amb -xos «deuen ésser les més generals de l'Edat Moderna». Amb anterioritat, Bergh (1937: 45) reporta els primers exemples del plural en -xos, al segle xv, en el *Tractat de medicina* de Lluís Alcanyís. Aquestes

12. Per la seua part, en el *Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina* conviuen els plurals masculins *metey*s i *meteix*s (Ponsoda 1996: 198).

formes, en efecte, començaren a difondre's al segle xv, si bé se'n troben alguns casos minoritaris des de mitjan segle xiv.¹³

En els textos de la primera meitat del segle xv inclosos en el CICA la terminació de plural *-xs* és encara la majoritària,¹⁴ amb 35 ocurrences en els mots *pexs*, *mateix*, (*matexs*), *aquexs* i *fluixs* (*fluixs*). Figura també en la segona persona del present d'indicatiu de verbs incoatius o amb el radical acabat en *x* (16 casos): *nodrexs*, *avorreixs*, *leixs*, *poneixs*, *presumeixs*, *corregeixs*, *rejuveneixs*, *serveixs*, *converteixs*, *posseexs*. Ja s'hi documenten disset ocurrences dels plurals amb *-xos*, en els mots *baxos*, *aqueixos* (*aquexos*), *matexos*, *metexos*, *pexos*, *anneixos* i *coxos*. Amb tot, amb una sola excepció, no predominen encara en cap llibre sobre les formes tradicionals.¹⁵ Es documenta també la terminació de plural *-ys*, nou vegades en noms i adjectius, i sis en la segona persona singular del present d'indicatiu dels verbs amb [š]: *mateys*, *peys*; *mereys*, *jaqueys*, *farceys*, *atreveys*, *ensutzeyes*, *guareys*. Els substantius i adjectius masculins amb *-xes* són molt minoritaris, i només se'n troben alguns exemples (4) en documents del primer quart del segle: «*aqueixes acorts*», «*aqueixes altres lochs*» (*Epistolari de Ferran I d'Antequera*), «de vosaltres *matexes*» (*Epistolari de la València medieval*, a. 1421), *pexes* (id., a. 1421).

En els textos de la segona meitat del segle xv del CICA la terminació *-xos* és ja la més usada (46 ocurrences): *aqueixos*, *mateixos* (*matexos*), *bastaixos*, *balaixos* (*balaxos*), *fexos*, *baxos*, *peixos* (*pexos*), *coxos*, *fluixos* (*fluxos*), *esquexos*. No hi apareix ja la terminació *-xes*; *-xs* compta amb vuit casos en substantius i adjectius: *pexs*, *langardaxs*, *mateixs*, i dos en verbs: *conexs*, *lexs*; i, finalment, es localitzen sis aparicions de *-ys*, en *mateys* i *aqueys*. També en altres textos de la segona meitat del segle xv s'observa el predomini de la terminació *-xos*: en la *Vita Christi* d'Isabel de Villena, on és l'única forma emprada: *aqueixos* (*aquexos*), *baxos*, *matexos* (cf. Alemany *et alii* 1996), com també en un *Epistolari* del segle xv (cf. Martorell 1926); i és la predominant en el *Dietari* de Jaume Safont (cf. Sans i Travé 1992) i en les proses mitològiques de Roís de Corella (cf. Martos 2001): *peixos* (159, 160, 171, 172), però també *mateixs* (226), que el

13. En la *Crònica* de Ramon Muntaner (còpia de 1352) i en *Les edats i l'epístola de Jesucrist* (a. 1350) es documenta *matexos* (cf. CICA).

14. És també la majoritària en les poesies d'Ausiàs March: *peixs* (1), *mateixs* (5), *matexs* (1), on apareixen també quatre casos de *-ys*: *mateys* (cf. BDT).

15. Només en el *Libre de diverses statuts e ordenacions fets per lo consell de la vila de Algezira* hi ha un cas de *matexos*, i cap de les altres formes.

manuscrit del *Cançoner de Maians* canvia en *mateixos*, i les segones persones verbals *destroeyes* (219), *mereixs* (264).

En el *Curial* els substantius i adjectius que acaben en singular en [š] formen el plural generalment amb la terminació dissimilada *-ys*: *aqueys* (59, 160, 166, 178, 262, 370 [2]), *mateys* (223), *peys* (248, 308), que es troba també en la segona persona del singular del present d'indicatiu dels verbs amb [š]: *coneyes* (166), *enfelloneys* (287) i *indueys* (351). Notem que aquesta terminació apareix fins i tot en una ocasió en el demostratiu *aqueys* en singular: «per *aqueys* camí on venits» (155). Enfront d'aquesta forma, només s'hi documenta un cas de la terminació *-xos*, en el substantiu plural *balaxos* (73),¹⁶ la qual cosa contrasta amb el predomini d'aquesta terminació, que generalment s'observa en els textos de la segona meitat del segle xv.

3. El plural dels mots amb [č] final (en la grafia *-ig*) es forma en el *Curial* afegint una *-s*, com és habitual en català medieval (cf. Coromines 1983: 313; Farreny 1986: 149; Bruguera 1991: 60; Veny 1993: 145; Diéguez 2001: 107): *raigs* (72, 283, 291, 376), *enuigs* (106, 110 [2], 123, 330), *roigs* (107), *torneigs* (177, 209, 282), *desigs* (182), *leigs* (276), i també en la segona persona de l'imperatiu negatiu *desigs*: «les superfluitats rau de ton pensament, e no *desigs* les grans coses» (280). Encara no hi apareix, doncs, la terminació analògica *-os*, que es troba molt rarament a la segona meitat del segle xv: *desijos* (*Tirant lo Blanch*), *rujos* (*Cartes triades dels Borja*) (CICA).

Igualment, els mots aguts masculins acabats en *-st* formen el plural afegint una *-s* (terminació *-sts*), com és normal en la llengua medieval (cf. Bruguera 1991: 60; Veny 1993: 145; Diéguez 2001: 107): *aquests* (51, 78, 110, 155, etc.), *trists* (51, 309, 327), *prests* (59, 214, 215, 311), *gests* (259), *ajusts* (174, 201), *justs* (290), *vists* (73, 75, 174, 176, 229, 307, 309), *composts* (225), *descomposts* (81, 125, 262), *disposts* (195).

La terminació del plural *-os* la documentem, de forma minoritària, des del darrer quart del segle xv. Així, en els documents del CICA compta amb trenta ocurrències, distribuïdes com segueix: *aquestos* (16): *Cartes triades dels Borja* (12, anys 1493 i 1494), *Epistolari de la València medieval* (2, a. 1478), *Sumari d'Espanya* (a. 1475-1499) (2); *estos* (13): *Cartes triades dels Borja* (12, anys 1493, 1494), *Manual de Consells de Gandia* (1); *gastos* (1): *Cartes triades dels Borja* (a. 1494). La forma *aquestos* apareix també vuit vegades en la *Vita Chisti* d'Isabel de Villena, si bé superada clarament per *aquests* (147 ocurrències) (cf. Alemany et alii 1996). Així mateix, figura en una ocasió el demostratiu

16. Par (1928: 22), en el seu estudi lingüístic del *Curial e Güelfa*, no dóna compte d'aquesta forma.

plural *aquestos* en un document relatiu a l'Estudi General de Lleida de l'any 1497 (cf. Lladonosa 1970: 186).

4. Com és sabut, després de la pèrdua del gènere neutre del llatí, els adjectius llatins de tres terminacions (segona declinació) passaren a tenir-ne dues en català, i els de dues (tercera declinació) passaren a una sola terminació, adoptant la mateixa forma per al masculí i per al femení. Ara bé, ben aviat, amb precedents ja en llatí vulgar, començà a actuar l'analogia, a través de la tendència a mocionar els adjectius d'una sola terminació segons el model dels que en tenien dues. Aquest procés va produir vacil·lacions en català medieval en la fixació de la moció de gènere en els adjectius de l'antiga tercera declinació llatina (cf. Casanova 1983, 1985).

Pel que fa als adjectius sense vocal final, en el *Curial* constatem que l'adjectiu *forts* (< FORTIS) no presenta moció de gènere,¹⁷ com era habitual en la llengua medieval, tot i que es documenten alguns casos de *forta* des del segle XIV (cf. Casanova, 1983: 248, 258; CICA). En el *Curial*: «una grossa e molt *forts* lança» (60, 126), «una altra lança molt *forts* que li aportava» (158), «per què yo·ls conduesch per aquelles encontrades que pus *forts* e pus aspres aventures degen trobar» (162), «presa primerament una *forts* lança en la mà» (185), «preses grosses e molts *forts* lances» (187), «una lança grossa e molt *forts*» (190), «comencen *forts* e molt aspra batalla» (363). També l'adjectiu *verd* es manté sense mocionar en el nostre text: «e les cordes totes de seda, *verts* e blanques e d'or» (171), com ocorre en molts textos medievals, possiblement en la major part (cf. *DECat*, IX, 151), si bé en altres adopta ja la forma femenina *verda*, documentada des del segle XIV (cf. Casanova 1983: 250-251, 258; CICA). En canvi, adopten sempre la forma femenina analògica *trista* (55, 65, 79, 87, 221, etc.), *comuna* (373), *folla* (109, 112, 258, 324, 346), *dolça* (13, 79, 148, 207, etc.), com és habitual en català medieval (cf. Casanova 1983: 258)

Quant al grup dels adjectius amb *-e* final, que, com assenyala Casanova (1983: 259), són aquells que presenten més vacil·lacions entre la forma flexionada i la no flexionada, i on més actuà la norma culta, notem que l'adjectiu *alegre* té en el *Curial* generalment la forma mocionada (13 casos), molt habitual en els textos medievals: «ab fort *alegra* cara» (61), «Gran e molt *alegra* fonch la festa» (74), «tan *alegra* dona» (84), «feta *alegra* col·lació» (112), «Era aquesta Tura bella molt, e ben parlant, e tan

17. D'altra banda, constatem l'ús exclusiu de la forma procedent del cas recte *forts* per al femení, mentre que en masculí es troba també la forma *fort* (< FORTEM), que és l'única que apareix amb valor adverbial.

alegra que açò era gran maravella» (172), «millor festa e pus *alegra*» (195), «bona e *alegra* resposta» (356); i només en un cas apareix la invariable *alegre* en femení: «La senyora respòs: Amiga mia, yo són molt *alegre* en saber que és viu» (345). També en l'adverbi *alegrament* (46, 53, 77, 96, 138, etc.).

En canvi, *pobre* manté en tots els casos la forma invariable per al femení, corresponent al llatí PAUPER, -ERIS: «axí com a menor e de *pobre* força» (236), «acompanyada no de gent *pobre* e menyspreada» (293), «aquella *pobre* donzella» (321), «és *pobre* cosa» (367), «una *pobre* dona» (370), «nat en *pobre* casa» (381), i l'adverbi *pobrement* (39, 40, 375); i això a pesar que en llatí tardà va passar a la segona declinació. En català medieval generalment es documenta la forma mocionada *pobra* (cf. *DECat*, VI, 628; Casanova 1983: 260; Diéguez 2001: 109; CICA), però la forma invariable *pobre* també es troba en alguns textos i autors valencians del segle xv, possiblement per influència culta. Coromines (*DECat*) la recull en sant Vicent Ferrer, a més apareix en el *Liber elegantiarum* de Joan Esteve: «una velleta *pobre*» (DTA), en el *Tirant lo Blanch*: «la sua *pobre* e miserable vida», en *Lo passi en cobles*: «de *pobre* filaça ordida», i en una carta dels jurats de València de 1413: «que·ls furts e rapines fetes a la *pobre* de ciutat» (CICA).

Per la seua part, els adjectius formats amb els sufixos cultes *-able*, *-ible* (< -BILI) són sempre invariables en el *Curial*, com sol ser el més habitual en els textos del segle xv, si bé també s'hi poden trobar alguns casos de flexió (cf. Casanova 1985; CICA).¹⁸ Així, en el nostre text, per exemple: *notable* (55, 63, 72, 96, 112, 117, etc.), *noble* (76, 93, 257, 261, etc.), *rahonable* (236, 274) i els adverbis derivats *notablement* (89, 96, 130, 155, etc.), *noblement* (182), *rahonablement* (39, 49, 88, etc.).

Els adjectius procedents de participis de present, pertanyents també a la tercera declinació llatina, mantenen en el *Curial* les formes no flexionades: *valent*: «crech que sia *valent* dona» (50); *resplendent*: «és de color roja e *resplendent*» (121), «la resplendent casa de Jovis» (285), «les armes *resplendents*» (292), «la tua *resplendent* e benavuyrada bandera» (293), «ab una cara molt *resplendent*» (368); *pudent*: «de goma *pudent*» (285), «e per ço que fonch molt pus luxuriosa que totes les dones del món, axí com a pus ensutzada e envileyda, l'apellen dea d'aquell pecat e d'aquella sutzura, e no stela en lo cel, mas truja sutza, vil e *pudent* és» (296); *lluent*: «Mira les *luents* spases» (292); *plasant*:

18. En el CICA, tret dels textos orientals, on pot ser deguda a la neutralització de les vocals àtones, al segle xv només se'n documenten tres casos: en el *Tirant lo Blanch*, en boca de la princesa: «O *miserable* de mi!», en *La vida de santa Caterina de Sena* de Miquel Pèrç (1499): «a *terribla* ira», i en un lletra dels jurats de València de 1420: «vostra venguda no serà *plabibla*».

«fer-se *plasant* e molt bella festa» (371), «plen de una olor tan suau e tan *plasant*» (306), «aquella erba donava tan *plasant* olor» (306), «Com és agradable la tua sperança e *plasents* les flors del teu amorós fruyt» (330).¹⁹

Els substantius abstractes en *-or* (< OREM) són sempre femenins en el *Curial*, com era normal en la llengua medieval (cf. Martí i Castell 1981: 68-69; Martí i Castell 2002: 54; Ponsoda 1996: 200; Diéguez 2001: 110-111). Per exemple, «nostra *honor*» (49), «ma *honor*» (50), «la major *honor*» (73), «la mia *amor*» (51), «la *dolor*» (52), «la sua *dolor*» (55), «la *color*» (54), «les *colors*» (59), «poca *valor*» (54), «la *pahor*» (54), «la *calor*» (116), «la *favor*» (248), «en subsidi e *favor* mia» (270), «tanta *terror*» (303), «la *rigor*» (336), «la *rancor*» (317), «aquesta *error*» (257).

D'altra banda, el femení de *dos* és sempre *dues*. Per exemple, «*dues* robes» (73), «*dues* tretes» (80), «*dues* voltes» (82), «*dues* legües» (143), «*dues* donzelles» (152).

El substantiu *dot* (< llatí DOTE fem.) és femení en el *Curial*: «e los parents de la Yoland, per rahó que lo dit Aznar se'n pogués portar *la dot* de sa muller, la heretat li compraren» (238). Segons Coromines (*DECat*, III, 26), el gènere medieval popular en català era el masculí, i el femení, documentat des del segle XIV, tenia caràcter llatinitzant. El documenta en femení precisament en el *Curial* i, al segle XIV, en l'*Inventari de la llengua catalana* d'Alart, alternant en aquest cas amb el gènere masculí.²⁰ És també femení (*la dot*) en els *Furs de València*, en les *Memòries* de Perot de Vilanova (1565), en el *Dotzè del Crestià* d'Eiximenis, en les *Lletres reials a la ciutat de Girona* (1393) (CICA) i en el *Liber elegantiarum* (1489) de Joan Esteve (DTA). Alternen els dos gèneres en el *Llibre de Cort de Justícia de València* (1279-1321) (Diéguez 2001: 111), en les *Cartes triades dels Borja* (1493-1494) (CICA) i en el *Llibre del Consolat de Mar* (Colón, Garcia 1987: 80). És només masculí en Bernat Metge (*DECat*), en *Lo somni de Johan Johan*, en l'*Spill* de Jaume Roig, en el *Tirant lo Blanch*, en els *Epistolaris* d'Estefania de Requesens i d'Hipòlita Roís de Liori (primera meitat del segle XVI) (CICA) i en les *Trobes en laors de la Verge Maria* (València, 1474) (DTA). Segons Coromines (*DECat*),

19. En els dos primers casos la flexió no es documenta fins al segle XIX (*valenta*, *resplandenta*), en el cas de *pudent* / *pudenta*, hi ha vacil·lació durant tot el segle XV, en *lluent* i en *plasant* (*plaent*) la forma invariable és la més habitual durant l'època medieval (cf. DCVB; *DECat*; Casanova 1983: 260; CICA). D'aquest darrer mot, abans del segle XIX, només recollim un cas de *plamenta* en el text de mitjan segle XV *La filla de l'emperador Contastí*: «e té la cara bella e *plamenta*» (ed. de Miquel i Planas, Barcelona, 1909, p. 78).

20. En aquest *Inventari* Coromines troba set casos del gènere femení en *dot* i sis del masculí, i aquests darrers es situen tots a la segona meitat del segle, per la qual cosa pensa que «en la segona meitat del segle reacciona l'ús foral català».

avui dia predomina en català l'ús masculí, i només en mallorquí i menorquí sembla haver penetrat més el femení *sa dot*. En textos moderns localitza el masculí *el dot* en Onofre Pou i en Carles Ros.²¹ En l'ús de *dot* com a femení en el *Curial* podria estar implicada la influència llatina.

En castellà antic també tingué bastant extensió el gènere masculí (*el dote*), però avui la forma més habitual és la femenina (cf. *DCECH*, II, 520). Amb tot, en aragonés *el dote* té caràcter masculí (*Endize*, 690; Iribarren 1952: 199). En el *Fuero de Jaca* figura *dot* com a masculí «aquel *dot*» (Ramos 1927: 12). En occità antic es documenten també els dos gèneres (*lo dot* i *la dot*), i actualment és més generalment femení *dot*, *doto*, *adot*, *douot* (cf. PSW, II, 244, 292; Lespy, Raymond 1970: 244; Mistral 1979: I, 812; Levy 1991: 132; Alibert 2002: 302). En francès *dot*, rar fins al segle XVI, actualment és femení, però va ser emprat com a masculí fins al segle XVII (cf. Rey 1992: 627; Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales).

El substantiu *marjal* és masculí en el *Curial*: «Dóna-li salt, vage fora dels cels e habite en los sítzeus e pudents *marjals* fangosos», «visca en aquells pantans o *marjals* vils ab poca aygua» (292). En el *DCVB* *marjal* 'terreny aigualós' es recull en valencià i mallorquí, com a femení «i de vegades» masculí. S'hi documenta en les cròniques de Jaume I i de Pere el Cerimoniós, en el *Regiment dels prínceps* d'Eiximenis (només en aquest cas com a masculí), en una carta de 1500 dels jurats de València al papa Alexandre VI (*marjal* i *margal*),²² en un document de 1611 procedent de la revista valenciana *El Archivo* (1886-1893) i modernament en el castellanenc Pasqual Tirado. El *DCVB* cita també la variant ortogràfica *margal*, documentada en els segles XIV i XV, segons el *Diccionari Aguiló*.²³ Amb el sentit de 'terrenys propers al mar, dels quals han de treure l'aigua saladenca per a poder-hi sembrar' el *DCVB* el recull a Ulldecona i Vinaròs, sense documentació.

21. El masculí és el gènere que apareix també en altres autors i textos valencians dels segles XVIII i XIX com la *Rondalla de rondalles* de Lluís Galiana, Bernat i Baldoví (1859) o en sainets valencians del segle XIX (cf. Martí, 2006: 102, 138, 297; Vicent Borràs: *El estudi d'un pintor*, 1886, p. 23).

22. Document transcrit en el tom II del *Viage literario a las iglesias de España* (pp. 215-216) de Joaquín Lorenzo Villanueva.

23. En efecte, en el *Diccionari Aguiló* (v, 65) *margal* 'paratge pantanós (?)', però sense citar ni copiar els documents on apareix. També arreplega la forma *marjal* 'lloc pantanós', que documenta en el *Dotzè del Crestià* d'Eiximenis, com a femení, el topònim mallorquí antic *La Marjal* i la locució *venir de La Marjal* 'baixar de l'hort' (v, 68).

Igualment, en el *DCVB* es recullen els derivats *marjalenc*, *-enca* 'pertanyent o relatiu a la marjal, al terreny aigualós', documentat en el *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència* de Lluís Alcanyís, i també com a 'nom satíric que donen als habitants de Benassal els dels pobles veïns', *marjalet* 'rasa que recull les aigües del camp per a fer-les anar al riu o a la mar', a Borriana; *marjaler*, *-era* 'habitant o treballador de la marjal' a Castelló, documentat en Pascual Tirado, i 'nadiu de Sa Pobla', a Mallorca; *marjaleria* 'conjunt de terres de marjal, abundoses d'aigua sense necessitat de regar-les' i *marjaló* 'diminutiu de marjal', tots dos recollits a Castelló i documentats en Pascual Tirado.

Coromines (*DECat*, v, 491-493) confirma el caràcter valencià d'aquest arabisme, «estrany a l'ús de tot el Principat i terres veïnes del nord i de l'Oest», viu també a les Illes, «però sempre molt més encara en tot el País Valencià». A més, quan apareix en les cròniques de Jaume I i de Pere el Cerimoniós i en Eiximenis ho fa sempre aplicat a les terres valencianes. En el *Llibre dels fets* de Jaume I figura sota la forma *almarge* en el ms. H: «a l'almarge», «de l'almarge», però en altres ms. *l'almarjal* i *la marjal* (cf. *DECat*, v, 491; Bruguera 1991: II, 195, 215, 247). Apareix, així mateix, en altres textos valencians dels segles XIV, XV i XVI: el *Manual de Consells de la ciutat de València* (segle XIV), on és visible el gènere femení, la versió de Guillem de Copons del *Llibre del Tresor* de Brunetto Latini (còpia de 1418) (*margal*) i el *Llibre de Job* de Jeroni Conques (mitjan segle XVI) (CICA). Hi ha, per tant, en la llengua antiga un clar predomini documental valencià d'aquest mot, a pesar de conèixer, amb caràcter excepcional, alguna manifestació documental medieval al Principat, en concret en el *Memorial del pecador remut* del barceloní Felip de Malla, igualment en femení: «hé liguats dins la presó malvada, *marjal* fangosa e terra de pantà, on staran ab la color mudada» (CICA). Colón (1985: 83-84) inclou *marjal* entre els mots del *Curial* que el dugueren a sospitar que l'autor de la novel·la era valencià. Igualment, Ferrando (2007: 22) l'inclou entre els mots del *Curial* «que només conservaven tota la seua plena vitalitat col·loquial i literària entre els valencians».

L'ús antic com a masculí de *marjal* es comprova només en el *Curial*, a més del cas ja citat procedent del *Regiment dels prínceps* d'Eiximenis, si bé ací en una edició que Coromines (*DECat*) considera poc fiable. Actualment com a apel·latiu es troba pertot arreu en valencià, segons Coromines sempre en femení, en alguns llocs en la forma *almarjal* (i *asmarjal*), que ja apareixia en la *Crònica* de Jaume I. Pel nord arriba fins al Montsià (Ulldecona, Campredó, Alcanar); a Campredó i Alcanar, si més no, és

masculí.²⁴ Té també una presència important en la toponímia valenciana: *La Marjal*, *les Marjals*, *la Marjaleta*, *les Marjaletes*, i en alguns llocs en masculí: *El Marjal*, a Orxeta i al Portell de Morella; *els Marjalets*, a Relleu, i *el Marjaló de Gasset* a Castelló de la Plana (cf. *DECat*, v, 492; *OnCat*, v, 204). Per tant, veiem, que, encara que minoritaris, també hi ha testimonis catalans del gènere masculí en aquest tipus lèxic.

Per la seua part, en castellà *almarjal* ‘lugar pantanoso’ i ‘terreno poblado de almarjos’ és masculí, i com a tal es documenta des del segle XIII (cf. *DCECH*, I, 186; *DECat*, v, 492; *CORDE*). Més tardana sembla la presència de la variant *marjal* (i *marchal*) id. en aquesta llengua.²⁵ Així, *marjal* i *marchal* ‘vegas o prados aguarzanados’ es troben, també en masculí, en Covarrubias (1611), i uns anys abans *marjal* figurava en López Tamarid (1585), sense indicació del gènere. Després recull el masculí *marjal* ‘prado o valle aguanoso o pantanoso’ el *Diccionario de Autoridades* (1734) de la RAE, procedent de Covarrubias (cf. *NLLE*). Amb anterioritat, es documenta *marjal* (i el plural *marjales*), en masculí i en femení, en uns documents, datats en 1493, de Ferran el Catòlic als seus bisbes procuradors a Roma, per referència a les terres valencianes, i, per tant, el mot deu estar justificat en aquest context valencià (*CORDE*).²⁶ En un altre document de Ferran el Catòlic adreçat als bisbes de Badajoz i Astorga, de 1491, referit, així mateix, a les terres de l’Horta de València, figuren com a femenins *almarjal* i *amarjal* (*CORDE*). Per tant, el gènere femení en aquest tipus lèxic en els documents castellans antics sembla anar unit a les referències valencianes, i també la forma *marjal* en la llengua medieval. Aquest sembla ser també el cas del llibre del *Repartimiento de Murcia* (1257-1271) (ed. Torres Fontes 1960: 239), regió en la qual hi hagué un percentatge molt important de repobladors catalans. En un passatge d’aquest llibre es llegeix *un amarjal*, que sembla una mala interpretació, per *una marjal* o *una amarjal* (*un· marjal*), tenint en compte el gènere femení del substantiu, comprovat per la concordança amb el participi femení *fincada*: «et porque los heredamientos eran partidos quando el rey li mandó dar emienda, non fallamos terra que le diésemos, sinon un *amarjal* que era fincada de todas las particiones».

24. Cf. <<http://www.campredo.altanet.org/ajtms/tortosa/campredo/dossier3.htm>> i <http://64.233.183.104/search?q=cache:VCXXTAfpsOUJ:blogs.periodistadigital.com/puntodevista.php/2007/09/01/para_que_sirven_los_blogs+Ulldecona,+marjal&hl=ca&ct=clnk&cd=4&gl=es>.

25. Coromines (*DCECH*, I, 186) només recull *marjal* i *marchal* en castellà en Covarrubias i els diccionaris posteriors.

26. En aquests mateixos documents es parla de «las tierras marjalenquas».

Actualment, segons Frago (1986: 94), no sembla ser una veu d'ús comú en castellà. En aquest sentit, es coneix en murcià el masculí *almarjal* 'terreno abajao y húmedo', 'terreno poblado de almarjo' (Molina 1991: 27), on no seria descartable una prolongació aragonesa o catalana, i a Almeria *marchal* 'huerta; trozo de tierra', 'anejo o caserío', també masculí (Escobedo 2003: 172), que sembla més aviat relacionat amb el granadí *marjal* 'medida agraria equivalente a 5 áreas y 25 centiáreas' (*DCECH*, III, 854).²⁷ Es fa servir, així mateix, en portugués el masculí *almarge(m)* 'prado natural, pastagem' i *almarjal* 'terreny pantanós' (*DCECH*, I, 186; *DECat*, v, 492).

Pel que fa a les terres aragoneses, Frago (1980: 128-129; 1986: 93-94) creu que aquest tipus lèxic hi tingué antigament una àmplia difusió, segons ho proven la documentació medieval²⁸ i la toponímia; en canvi en l'actualitat «no debe tener vida como apelativo, o su difusión habrá de ser sumamente dispersa en las hablas de la región», si bé continua extensament en la toponímia aragonesa, especialment en les terres de l'Ebre,²⁹ i, de fet, a Navarra es coneix encara l'apel·latiu *almajar* 'terreno bajo y aguanoso' (Iribarren 1952: 41). De les dades reportades sembla deduir-se el caràcter habitualment masculí del mot en aragonés, com en castellà.

També es troba, amb bastant extensió, en la toponímia de les comarques valencianes no-catalanoparlants, tant en masculí com en femení, tenint en compte que en aquesta àrea sovint s'entrecreuen influències aragoneses i catalanes. A l'Alt Palància: *El Marjalet* (partida de Castellnou), *l'Almarja* (El Toro)³⁰ (Nebot 1991: 309; Tudón Presas 1999: 175), *barranco del Marjalet* (ICV, 640 [1-4]), *masia de la Almarja* (El Toro) (ICV, 639 [1-2]); a Xiva *el Almarjal* (Penalba, Navarro 1997: 56) i *Armajal* (Pastor, Hermosilla 2000: 360), com a Lludient: *partida del Armajal*, *cueva del Armajal* (Alba 1992: 188); al Villar *la Marchaleta* «pequeño prado inundado» (Monzó Nogués 1951:

27. Amb aquest sentit *marjal* es documenta diverses vegades, entre 1558 i 1568, en uns inventaris de béns moriscos del Regne de Granada (CORDE). Coromines (*DCECH*) indica que es tracta de mots amb ètims aràbs diferents.

28. Frago documenta *almarjal* (masculí), *Almargal* (masculí), *Almarxhal*, *Almarial*, *Almajar*, *Almalchal*, *Almachar*, *Almachares*, *Almargale*, *Lamachales*, com a apel·latius i com a topònims, als segles XII i XIII en terres aragoneses. Coromines (*DECat*, v, 492) troba *almerge* en un document aragonés de 1098. Al segle XIV en Juan Fernández de Heredia *almarjal*, *almorjal* i els adjectius *almarjalenguo* i *almarjalezo* (cf. Giltkinson 1984: 8).

29. Cf. els topònims navarroaragonesos *Almajar*, *Almajares*, *Almarchal*, *Almarchales*, *Armachal*, *Escorredero del Armarchal*, *Boca Rasas de los Marjanas*, *Partidero de los Marjanas*, *Brazal del Malchuel*, *Malchales* *Albanillos*, *Machales* (Frago 1980, 1986).

30. També a Abejuela (Teruel), localitat molt pròxima a la comarca valenciana dels Serrans: *Camino de la Almarja* (Muñoz 1974: 24).

III); a Bolbait i Navarrés *la Marjal* (Rosselló 1986: 485); també recollit com a apel·latiu: *almajal* ‘terreno pantanoso, ciénago’, al Racó d’Ademús (Gargallo 2004: 69, 246), i *marchal* (Anna) (Martí, Aparicio 1989: 100).

En resum, comprovem que *marjal*, dins del català, és un mot fonamentalment valencià, i que el gènere masculí és més habitual en castellà i en aragonés que en català, si bé no hi és totalment desconegut.

El substantiu *fel* és femení en el *Curial*: «Dich-te, Melchior, que moltes vegades avé los hòmens morir, esclatant-los *la fel* plorant» (p. 264). El llatí *FĒL* era de gènere neutre; en català medieval es documenta tant en masculí com en femení. És masculí, entre altres, en Ramon Llull, en les *Vides de sants rosselloneses*, en Felip de Malla, en Antoni Canals, en Jaume March i en Jordi de Sant Jordi; en canvi, és femení en Ausiàs March (BDT), en les *Trobes en laors de la Verge Maria* (DTA), en el *Tirant lo Blanc*, en la traducció del *Llibre del Tresor* de Brunetto Latini, en la *Farmacologia* de Klagenfurt, en *Lo passí en cobles* i en Onofre Pou (cf. *DECat*, III, 935; CICA). Actualment, segons les dades de l’ALDC (I, 301),³¹ *fel* és masculí en català central, en rossellonés i en menorquí, i femení en valencià, tortosí, ribagorçà, mallorquí i predominantment en pallarés; es localitzen els dos gèneres en eivissenc i en la resta del català nord-occidental. En els textos valencians del segle XV, com hem vist, es troben ambdós gèneres, si bé sembla ser més comú el femení; en canvi, en els textos orientals medievals sembla ser més corrent el masculí.

En el substantiu *planeta* en el *Curial* alternen el gènere masculí i el femení, amb el sentit astronòmic, si bé hi predomina el primer: «Aquest Mars és *planeta* calt» (p. 121), «Aquest *planeta*, de sa natura importa dolçura» (p. 291), «Axí mateix, la dita filla mia ho heretà de Jovis, son pare, lo qual, com tu sabs, és *planeta* molt plasent, enemich de pravitat e amich de pau» (p. 295), «temprant l’armonia de les set *planetes*» (p. 299). En llatí, com en grec, *PLANETA* era masculí, usat més en plural, *PLANETAE*. Ara bé, en català medieval, per influència de la terminació, es va fer servir molt sovint com a femení. De fet, Coromines (*DECat*, VI, 587) i el *DCVB* en la llengua medieval només recullen *planeta* en femení. El primer autor recorda que en la llengua moderna hom distingeix entre *planeta* masculí ‘astre satèl·lit del sol’ i *planeta* femení ‘destí’. És

31. Les dades de Coromines (*DECat*, III, 935) es corresponen també generalment amb aquesta distribució. Així, Coromines diu que avui *fel* és femení en valencià i en alguerès, masculí en català central i menorquí, i a Mallorca han conviscut històricament els dos gèneres.

també femení en les *Vides de sants rosselloneses*, en la *Questa del sant grasal* de Guillem Rexach, en el *Regiment de preservació de pestilència* de Jacme d'Agramont ('astre errant'), en el *Dotzè del Crestià* d'Eiximenis, en els *Sermons* de sant Vicent Ferrer, en l'*Spill* de Jaume Roig, en Ausiàs March i en el *Tirant lo Blanch* (CICA, BDT). En aquest darrer text apareix també el masculí la variant *planet* (cf. *DECat*).³²

Ara bé, també hi ha testimonis medievals de l'ús masculí de *planeta*, sobretot en textos valencians o relacionats amb l'ambient valencià. Així, en el *Llibre del Tresor* de Brunetto Latini, en la versió de Guillem de Copons, és generalment femení, però apareix un cas de *planeta* masculí: «Dels signes e dels planetes» (CICA). En el *Regiment de la cosa pública* (València, 1499) de Francesc Eiximenis es troba tant en masculí com en femení: «en lo planeta senyorejant al signe de aquesta ciutat», «la influència de la dita planeta» (DTA). En *La istòria de Leànder y Hero* de Roís de Corella, en el manuscrit del *Jardinet d'orats*, d'origen catalanooriental, és femení: *las planetas*, però en el manuscrit procedent del *Cançoner de Maians*, d'origen valencià, és masculí: *los planetes* (Martos 2001: 171, 358). Ja al segle XVI, és també masculí en la versió del *Llibre de Job* de Jeroni Conques: «los que són nats en mals planetes» (CICA). Fora d'aquestes fonts valencianes o relacionades amb València, només el trobem com a masculí en els comentaris del barceloní Francesc Alegre a la seua versió de les *Metamorfosis* d'Ovidi (Barcelona, 1494), el qual, citant Ovidi, escriu: «la riquesa del carro ab la leugeria dels cavalls d'aquell, ensemps ab quant escriu Ovidi en lo començ del seu libre segon, me declàran lo que diu ésser lo planeta del sol, y no algú dels dalt anomenats» (Badia 1993: 68). En aquest text és molt possible una influència llatina o italiana en el gènere de *planeta*, tenint en compte que Alegre treballà «profundament mediatitzat per models italians que podríem xifrar en Giovanni Boccaccio, per damunt de tot, i també en Leonardo Bruni» (Badia 1993: 57).³³

En el *Curial* el substantiu *carçre* 'presó' (del llatí *CARCER*) generalment és masculí: «*Carçre* escur e tenebrós» (324), «en lo pus pregon *carçre* de l'infernal Estige habites» (326), «car la mia ànima, solta d'aquest *carçre*» (328), «morí de dol en lo *carçre*» (336); però en una ocasió és usat en femení: «seràs emancipat a la pus dura e tenebrosa *carçre*

32. Les dades de Coromines (*DECat*, III, 935) es corresponen generalment amb aquesta distribució. Així, Coromines diu que avui *fel* és femení en valencià i en alguerès, masculí en català central i menorquí, i a Mallorca han conviscut històricament els dos gèneres.

33. Cf. el francès antic *planet* 'planète, étoile, destin', masculí (Godefroy 1982: VI, 199), si bé el femení *planète* s'hi documenta ja des del segle XII (Rey 1992: 1539).

d'infern» (285). Segons Coromines (*DECat*, II, 568; *DCECH*, I, 862), en català antic es trobaven ambdós gèneres, el masculí del llatí clàssic, i el femení, que era el predominant en castellà (*càrcel*), en occità antic (*càrcer*) i en francès antic (*chartre*); amb tot, Coromines assigna una preferència en català medieval al masculí. Aquest sembla que era el gènere predominant al segle xv. Així, és el que es troba en sant Vicent Ferrer, Felip de Malla, el *Tirant lo Blanch*, *lo Passi en cobles*, la *Vida de Santa Caterina de Sena* de Miquel Peres (cf. CICA), en les *Trobes en laors de la Verge Maria* (1474) (DTA), en les proses mitològiques de Roís de Corella (Martos 2001: 196, 255, 278), en Isabel de Villena (Alemany *et alii* 1996) i en Ausiàs March (DBT).

En el femení de *déu*, *déus* (llatí DEUS, -UM) predomina en el *Curial* la forma llatinitzant *dea* (23 casos) (268, 289, 290, 293, 295, 296, 299, 336, 348, 349, 368, 370, 371, 372, 381), coincident amb l'italià *dèa*, si bé també apareix *deessa* (8 casos) (72, 285, 289, 290, 293, 295, 349, 371). La forma *dea* es troba també en el *Dotzè del Crestià* d'Eiximenis, en les *Trobes en laors de la Verge Maria* (1474) (DTA), i ja al segle xvi, en el *Llibre de les grandeses de Tarragona* de Lluís Pons d'Icard. Amb tot, al segle xv sembla més freqüent el femení *deessa*,³⁴ que apareix en el *Tirant lo Blanc*, en l'*Epistolari de la València medieval*, en *Lo Somni de Johan Johan* (CICA), en Jaume Roig (*DECat*, III, 112), en Ausiàs March (DBT), en el *Liber elegantiarum* (DTA), en les proses mitològiques de Roís de Corella (cf. Martos 2001: 220, 240), i, alternant amb *dea*, en el *Dotzè del Crestià* i en les *Trobes en laors de la Verge Maria*.

El substantiu *llum* (*lum*) en el *Curial* es documenta tres vegades en femení: «¿Què és de la *lum* dels meus ulls?» (112), «no exirets de la cambra ne consentirets que y sia messa *lum*» (142), «¿E com te tolguist la *lum* dels teus ulls?» (310), i una en masculí, aplicat a l'energia lumínica: «lo clar *llum* de sos raigs» (291). Procedent del llatí LUMEN, de gènere neutre, en català antic es recull en masculí i en femení. Coromines (*DECat*, V, 301) el documenta en masculí en Llull, en les *Vides de sants rosselloneses*, en Turmeda, en Eiximenis, i encara en autors i obres de la primera meitat del segle xv, com sant Vicent Ferrer i la traducció de l'*Excitatori de la pensa a Déu* de Bernat Oliver. El mateix autor constata que «a la fi de l'Edat Mitjana» ja s'hi havia imposat l'ús

34. En italià *pianeta* (i antigament també *planèta*) és masculí, si bé antigament també podia ser femení (Battaglia 1970-2000: XIII, 269). En occità antic *planeta*, actualment femení (Alibert 2002: 552), es documenta com a masculí i femení (LR, IV, 61, 264, 555, 568; Bartsch 1978: 174). En castellà antic *planeta* es va emprar com a femení, tant en l'accepció pròpia astronòmica com en l'accepció de 'destino' (*DCECH*, IV, 572; cf. CORDE), si bé també s'hi va fer servir en masculí, almenys des del segle xv (CORDE).

femení, en el sentit abstracte de 'claror, força física lumínica', conservant-se el masculí per a designar el 'cos que emet llum'. Altres textos confirmen que encara era masculí al segle xv. Així, és masculí en el *Memorial del pecador remut* de Felip de Malla: «Mas bé fuý yo per Déu il·luminada d'un clar *lum* natural, hoc e de un altre *lum* intel·lectual de vera prophécia», «la honor e lo *lum* de tota ta natura», en el *Sumari d'Espanya* (1475-1499): «E en lo primer dia manà ésser fet *lum* e, tantost, fon fet *lum*. E aquest *lum* és dit e appellat «dia» a tota speritual criatura» (CICA), en Ausiàs March: «la gran paor traurà·l *lum* los secrets / que al confés descuberts no seran» (BDT), i en la *Vita Christi* d'Isabel de Villena: «aquesta excel·lent filla vostra serà la lanterna qui portarà lo *lum* divinal per salvar tot lo món» (Alemany *et alii* 1996), on sembla designar, així mateix, l'energia lumínica, la claror. No així en l'*Spill*: «lo *llum* apagua he roses cull», i en les *Cartes triades dels Borja* (1494): «me parteixc ab quantes bèsties són vengudes ab los *llums* i ab carros [...]» (CICA), on el masculí *llum* ja designa només l'objecte que emet llum.

El substantiu *mar* és sempre femení en el *Curial*; per exemple: «déu de la *mar*» (284), «e fonch lançada en la *mar* de Xipre» (291), «de aquella lisa e blana *mar*» (307), tal com era habitual en català medieval (cf. *DECat*, v, 457; Martí i Castell 2002: 54).

Finalment, substantiu *art* es documenta en el *Curial* generalment en femení: «E, si tot Laquesis havia treballat en créxer la sua bellesa, yo us promet que Festa no fonch negligent ne remissa, ne fonch grossera, ans, ab tanta *art*, ab tant saber atquirit per lonch e treballós estudi, mugué les mans» (183), «per rahó de aquella delectable sciència que és appellada música, [...] devengueren molt superbes e vanaglorioses, en tant que, menyspreant totes les altres persones expertes en aquella *art*» (267), «molt entès en tota *art* de medecina» (302), però també apareix en un cas en masculí: «e no·m fallirà altre *art* per acabar la mia dolorosa vida» (319). El gènere femení sembla ser el més habitual en aquest mot en català medieval, encara que també podia adoptar el masculí (cf. *DCVB*, *DECat*, CICA; Martí i Castell 1981: 70, Colón, Garcia 1987: 80).

5. CONCLUSIONS

Els principis de naturalitat morfològica poden ajudar-nos a entendre el procés de creació del plural en *-es* en els mots masculins acabats en *-s* en singular, i de l'extensió analògica de la desinència de plural masculí *-os* a tots els mots masculins acabats en *-s*.

Després de fer un repàs a l'evolució històrica del procés de desplaçament dels plurals en *-es* pels corresponents en *-os* en català a través de la bibliografia, ens centrem fonamentalment en la situació del segle xv, el menys estudiat en aquest sentit, quant al nombre de textos considerats. Així, hem tractat d'analitzar els possibles factors condicionants de la distribució dels plurals *-es* i *-os* al segle xv.

Hem comprovat que la vocal tònica *é* va afavorir, per la seua analogia de timbre, la *e* de la desinència *-es*. En contraposició, les vocals velars tòniques afavoriren la terminació *-os*, de manera que al segle xv són molt escassos els mots amb *ó* tònica que mantenen la terminació de plural masculí *-es*.

Es confirma el predomini dels plurals en *-os* al segle xv, el qual és més intens conforme avancen els anys. És pertinent, doncs, en la variació que ens ocupa el factor cronològic. També s'observen algunes diferències segons els textos, on, a més del condicionament cronològic, poden haver-hi implicats altres factors, com les preferències personals dels escrivans o el caire més o menys popular dels textos, però sempre en uns paràmetres de predomini creixent al segle xv de la desinència *-os*.

Es comprova al segle xv un manteniment millor de la desinència *-es* en determinats mots, com són els gentilicis, l'indefinit *diverses* o el substantiu *meses*, en els quals la tradició pogué jugar un paper gens negligible. A la primera meitat del segle xv s'observa que la desinència *-es* predomina encara en alguns mots, cosa que ocorre ja molt rarament a la segona meitat de la centúria.

La terminació *-es* degué veure's afavorida també pels contextos lingüístics dels mots: proximitat a altres substantius i adjectius acabats en *-es* en plural, més encara quan hi havia concordança sintàctica, a la desinència verbal *-en*, a altres mots amb *é* tònica, en contacte amb l'article plural *els*, amb les preposicions *de* i *per* o amb la conjunció *e*.

Confirmem la difusió al segle xv dels plurals en *-os* en els mots acabats en [š], minoritària en els textos de la primera meitat de la centúria del nostre corpus, com també en el *Curial*, però majoritària ja a la segona meitat del segle. Igualment, trobem els primers exemples, molt minoritaris, de la desinència *-os* en el plural dels mots acabats en [č] i en *-st* en el darrer quart del segle xv.

Hem tractat de contribuir a la datació del *Curial* tenint en compte la distribució en aquesta obra de les terminacions de plural *-es* i *-os* en els mots masculins, comparant aquests resultats amb els altres textos del segle xv. En aquest sentit, l'anàlisi contrastiva tendeix a confirmar la datació de la novel·la a mitjan segle xv, sobretot entre les dècades dels anys 40 i 50.

Quant al gènere, podem destacar la possible influència llatina en algunes formes del *Curial*, que va d'acord amb el classicisme de la novel·la (cf. Par 1928: 65; Ferrando 2007: 10-11), com pot ocórrer en l'ús del gènere femení en el substantiu *dot*, en la preferència pel masculí en *planeta*, o en el predomini de la forma femenina *dea* sobre *deessa*, que podria estar també en relació amb l'italià.³⁵ Així mateix, hi ha coincidència amb el llatí en la manca de moció de gènere en l'adjectiu *pobre*, com en els adjectius procedents dels participis de present i en els formats amb els sufixos cultes *-able* i *-ible*. En aquest apartat notem també l'ús d'algunes formes preferentment valencianes, o que es troben amb preferència en textos valencians medievals, com és el cas del substantiu *marjal*, del masculí *planeta*, del femení *fel* i fins i tot del femení *pobre*.³⁶

JOAQUIM MARTÍ MESTRE
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALBA, Isabel (1992) «Toponímia de Ludiente (Alt Millars)», *Societat d'Onomàstica. Butlletí interior*, 48, pp. 187-193.
- ALDC = VENY, Joan & LÍDIA PONS (2001) *Atles Lingüístic del Domini Català*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ALEMANY, Rafael *et alii* (1996) *Concordança de la Vita Christi d'Isabel de Villena*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- ALIBERT, Louis (2002) *Dictionnaire occitan-français*, Toulouse, Institut d'Etudes Occitanes.
- ALTISENT, Joan B. (1925) «Llibre apel·lat «Speculum Prioris» de la confraria de Sant Salvador de la Seu de Lleyda (1483)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 1, pp. 353-380.
- ARAMON I SERRA, Ramon, ed. (1930-1933) *Curial e Güelfa*, Barcelona, Barcino.

35. Coromines (*DECat*, III, 112) recull *deessa* ja des del segle XIII.

36. Sobre el possible origen valencià de l'autor del *Curial e Güelfa*, vegeu Colón (1987) i Ferrando (1980: 57, 63-64, 101-104; 2007: 19-26). Vegeu també Martí Mestre (en premsa) sobre les característiques occidentals del vocalisme de la novel·la.

- BADIA, Lola (1993) *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1981) *Gramàtica històrica catalana*, València, Edicions 3 i 4.
- BARTSCH, Karl (1978) *Chrestomathie provençale accompagnée d'une grammaire et d'un glossaire*, Raphèle-lès-Arles, Marcel Petit. [D'après la 2e édition de 1868 augmentée et refondue entièrement.]
- BATTAGLIA, Salvatore (1970-2000) *Grande dizionario della lingua italiana*, Torí, Unione Tipografico, 21 vols.
- BERGH, Åke (1937) *La déclinaison des mots à radical en s en provençal et en catalan*, Göteborg, Elanders Boktryckeri Aktiebolag.
- BDT = Ausiàs March, *Poesies. Banc de dades textual en DBT* (2005). [Adaptació del text de Joan Santanach i Suñol; adaptació del programa de Joan Torruella, Barcelona, Barcino.]
- BRUGUERA, Jordi, ed. (1991) *Llibre dels fets del rei En Jaume*, Barcelona, Barcino.
- CASANOVA, Emili (1983) «Sobre la moció de gènere dels adjectius de la 3ª declinació llatina en català», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 59, pp. 243-264.
- (1985) «Sobre la moció de gènere en català medieval: el cas dels sufixos adjectivals cultes -ABILIS, -IBILIS», dins *Actes du XVIIème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, vol. 3, Aix-en-Provence, Université de Provence, pp. 121-133.
- CICA = TORRUELLA, Joan, dir. (2007) *Corpus Informatitzat del Català Antic*.
- COLÓN, Germà (1987) *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*, València, Universitat de València.
- COLÓN, Germà & Arcadi GARCIA, eds. (1987) *Llibre del Consolat de Mar. Estudi filològic i índexs*, amb la col·laboració de Beatrice Schmid, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.
- CORDE = Real Academia Española (2007) *Corpus diacrónico del español*. [Banc de dades en línia, <<http://www.rae.es>>.]
- COROMINES, Joan (1983) *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor.
- DCECH = COROMINES, Joan, amb la col·laboració de José A. PASCUAL (2000-2002) *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid, Gredos, 6 vols.

- DECat = COROMINES, Joan (1980-2001) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial, 10 vols.
- DIÉGUEZ SEGUÍ, M. Àngels (2001) *El Llibre de Cort de Justícia de València (1279-1321)*, Alacant/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Diccionari Aguiló* (1915-1934) Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- DOMINGO, Dolors (1997) *Pergamins de privilegis de la ciutat de Balaguer*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida.
- DTA = *Diccionari Forma-Lema de Textos Antics* (2007). [Eina de consulta impulsada per la Fundació Lluís Carulla i la Universitat de Barcelona.]
- DUARTE I MONTSERRAT, Carles (1991) «La llengua del manuscrit de 1272 del Llibre de les Costums de Tortosa», *Revista de Llengua i Dret*, 16, pp. 7-56.
- Endize = *Endize de bocables de l'aragonés seguntes os repertorios lesicos de lugars y redoladas de l'Alto Aragón*, enfilador Francho Nagore, Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1999, 4 vols.
- ESCOBEDO, Antonio (2003) *Vocabulario almeriense*, Almería, Universidad de Almería.
- FALUBA, Kálmán (1980) «De nou sobre els plurals en -os del català», en *Miscel·lània Aramon i Serra*, II, Barcelona, Curial, pp. 179-187.
- FARRENY I SISTAC, M. Dolors (1986) *Processos de crims del segle XV a Lleida: transcripció i estudi lingüístic*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs.
- FERRANDO, Antoni (1980) *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, València, Universitat de València.
- (2007) *Curial e Güelfa. Introduction et édition*, Toulouse, Anacharsis.
- FOUCHÉ, Pierre (1924) *Morphologie historique du Roussillonais*, Toulouse, Privat.
- FRAGO, Juan A. (1980) *Toponimia del Campo de Borja. Estudio lexicológico*, Zaragoza, Institución «Fernando el Católico».
- (1986) «Toponimia navarroaragonesa del Ebro (v): Yermos y pastizales», *Archivo de Filología Aragonesa*, 38, pp. 89-119.
- GARCIA SEMPERE, Marinela, ed. (2002) *Lo passi en cobles (1493): Estudi i edició*, Alacant/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GARGALLO, José Enrique (2004) *Habla y cultura popular en el Rincón de Ademuz*, Madrid, Centro Superior de Investigaciones Científicas.

- GILKISON MACKENZIE, Jean (1984) *A Lexicon of the 14th-Century Aragonese Manuscripts of Juan Fernández de Heredia*, Madison, Hispanic Seminary of Medieval Studies.
- GIMENO, Francisco M. (1993) «Notes d'un paleògraf a propòsit del matritensis 9.750 de la Biblioteca Nacional (*Curial e Güelfa*)», *Caplletra*, 15, pp. 75-88.
- GODEFROY, Frédéric (1982) *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*, Gènevè, Slatkine, 10 vols. [Réimpression de l'édition de Paris, 1891-1902.]
- ICV = Institut Cartogràfic Valencià: CV 10. 639, 640, 668. Escala: 1/10.000, València. [Documents cartogràfics]
- IRIBARREN, José María (1952) *Vocabulario navarro*, Pamplona Diputación Foral de Navarra.
- KILANI-SCHOCH, Marianne (1988) *Introduction à la morphologie naturelle*, Berna, Peter Lang.
- KNIAZZEH, Charlotte S. Maneikis & Edward J. NEUGAARD (1977) *Vides de sants rosselloneses*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.
- LESPY, Vastin & Paul RAYMOND (1970) *Dictionnaire Béarnais ancien et moderne*. Genève, Slatkine Reprints, 2 vols. [Réimpression de l'édition de Montpellier, 1887.]
- LEVY, Emil (1991) *Petit dictionnaire provençal-français*, Raphèle-lès-Arles, Marcel Petit. [1ª edició 1909.]
- LLADONOSA, Josep (1970) *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- LR = RAYNOUARD, François (1838-1844) *Lexique roman ou Dictionnaire de la langue des troubadours*, París, Chez Silvestre, Libraire.
- MARTÍ I CASTELL, Joan (1981) *El català medieval, la llengua de Ramon Llull*, Barcelona, Indesinenter.
- (2002) *Estudi lingüístic dels Usatges de Barcelona*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MARTÍ, Emili & Salvador APARICIO (1989) *El léxico de Anna*, Anna, Ajuntament d' Anna.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (en premsa) «El vocalisme en el *Curial e Güelfa*».
- MARTORELL, Francesc (1988) *Epistolari del segle XV. Recull de cartes privades*, Barcelona, Barcino.

- MARTOS, Josep Lluís (2001) *Les proses mitològiques de Joan Roís de Corella. Edició crítica*, Alacant / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MIRALLES I MONSERRAT, Joan (1984) *Un llibre de Cort Reial mallorquí del segle XIV (1357-60). Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, Mallorca, Moll.
- MISTRAL, Frédéric (1979) *Lou Tresor dóu Felibrige*, Raphèle-lès-Arles, Marcel Petit.
- MOLINA FERNÁNDEZ, Patricio (1991) *Parablero murciano*, Múrcia, Ediciones Mediterráneo.
- MOLL, Francesc de B. (2006) *Gramàtica històrica catalana*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- MONZÓ NOGUÉS, Andrés (1951) «El Mijares y el mijarense», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 19, pp. 41-65, 93-129 i 187-249.
- MORAN I OCERINJAUREGUIL, Josep (1997) «Origen del plural dels noms acabats amb -s en singular», dins *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, vol. 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 311-327.
- (1998) *Cronicó de Perpinyà (segle XIII)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- NEBOT CALPE, Natividad (1991) *Toponimia del Alto Mijares y del Alto Palancia. Estudio etimológico*, Castelló, Diputació de Castelló
- NTLLE = Real Academia Española, *Nuevo tesoro lexicográfico de la lengua española*, Madrid, Espasa.
- OnCat = COROMINES, Joan (1989-1999) *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial, 8 vols.
- PAR, Anfòs (1928) *'Curial e Güelfa'. Notes lingüístiques y d'estil*, Barcelona, Balmes.
- PASTOR, Manuel & Jorge HERMOSILLA, «Valencianismes en la toponímia de la Hoya de Buñol», dins Joan F. Mateu i Emili Casanova (eds.), *Estudis de Toponímia Valenciana en honor de Vicenç M. Rosselló i Verger*, València, Denes, pp. 339-361
- PENALBA, Teresa & Andrés NAVARRO (1997) «Aproximación a la historia del habla de la Hoya de Buñol-Chiva», *Revista de Estudios Comarcales Hoya de Buñol-Chiva*, 2, pp. 35-58.
- PERARNAU, Josep (1992) «El manuscrit medieval del *Curial e Güelfa*», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, II, pp. 363-372.
- PONSODA, Joan J. (1996) *El català i l'aragonés en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina (1269-1295)*, Alcoi, Marfil.

- PSW = LEVY, Emil (1894-1923) *Provenzalisches Supplement-Wörterbuch*, Leipzig, O.R. Reiland, 8 vols.
- RABELLA, Joan Anton (1998) *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle XIV*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- RAMOS, José M. (1927) *Fuero de Jaca (última redacción)*, Barcelona, Universidad de Barcelona.
- RASICO, Philip D. (1993) *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Curial.
- REY, Alain, dir. (1992) *Dictionnaire historique de la langue française*, París, Le Robert, 2 vols.
- ROSSELLÓ VERGER, Vicenç M. (1986) «La frontera lingüística del Caroig i la Canal de Navarrés a la llum de la toponímia», dins *Xé Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica. 1er d'Onomàstica Valenciana*, València, Generalitat Valenciana, pp. 482-494.
- RUBIO VELA, Agustín (1998) *Epistolari de la València medieval (II)*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2003) *Epistolari de la València medieval (I)*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat. [Segona edició.]
- SANS I TRAVÉ, Josep Maria (1992) *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484) de Jaume Safont*, Barcelona, Fundació Noguera.
- SCHIB, Gret (1977) *Vocabulari de sant Vicent Ferrer*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.
- TORRES FONTES, Juan (1860) *Repartimiento de Murcia*, Madrid, Escuela de Estudios Medievales.
- TRAGÓ, Pere (1982) *Spill manifest de totes les coses del vescomdat de Castellbò*, a cura de Cebrià Baraut, La Seu d'Urgell, Societat Cultural Urgel·litana.
- TUDÓN PRESAS, Rafael (1999) «Características del habla de la población [El Toro]», ICAP, núm. 8, pp. 174-179.
- VENY, Joan (1993) *Dialectologia filològica*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- YSERN, Josep-Antoni, ed. (2004) *Arnau de Lieja. Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet*, Barcelona, Barcino.